

Lexiaren inguruan Euskal Herriko atlas linguistikoaren inkestagintzan

XARLES VIDEGAIN
(Euskal Herriko Hizkuntz Atlasa)

O. Sarrera*

Iduri luke azti izaiteko dohaintasuna erakutsi nahi zuela Spitzer-ek (1928) ondoko lerro hau idazten zituelarik, Euskal Herrikoaren kasua espreski aipatu zuelarik:

Si vous avez la possibilité de faire et un atlas linguistique et un dictionnaire (plus une grammaire) faites les deux, mais d'abord le dictionnaire (plus la grammaire).

Alabaina, hori da gertatzen ari dena gaurko egunean, Euskaltzaindiaren lan-egitarauak erakusten duen bezala. Euskal Gramatika eta Hiztegia jadanik argitaratzen ari dira, Euskal Herriko Atlas Linguistikoa zer nahi gisaz berantago agertzekoa delarik, Spitzer-en aholkua jarraituz hala beharrez.

Artikulu honetan gramatika bazter utzirik, lexikoaz ariko naiz gehienik. Ezaguna da hizkuntzalaritzaren historian izan den eztabaida, atlasa eta hiztegia elkarren kontra zein gehiagoka har-arazi nahiz, bataren ala bestearen abantailak eta lorpenak goraiapatuz. Besteen artean irakur daitezke, Spitzer 1928, Iordan 1977, Alvar 1982.

1928an berean, Meillet-ek munduko hizkuntza guzien atlas baten obratzeko azaldu zuen proiektu kari, atlasgintzaren metodologia eta partikulazki Gilliéronen postuluak aski gogorki erasiatu zituen orduan Spitzer-ek. Honek azpimarratzen zuen nola, Gilliéron-en ustetan, lekukoaren erantzun bakar bat behar zen entzun eta jaso, "réponse du premier jet" esaldi famatuaren arabera metodologia mugatuz: erran nahi baita lekukoak deblauki emandako lehen erantzun hura bera kontuan hartu behar zela, besterik jasotzeko asmorik gabe.

Honetan arrazoi du Spitzer-ek. Lekukoa ekibokatu delarik, galdera gaizki ulerturik edo eta beste erantzun zehatzagoa piska bat geroago bururatu aintzin, Gilliéron bezalako inkestaegileak ez dio denborarik eman nahi, ez zuzentzeko ez eta osatzeko lehenik erranikakoa. Erran gabe doa, estatus dialektalean hain pisu handikoa den polimorfismoa errotik baztertzen dela, horrela lekukoaren hitz-jarioa moztuz. Bes-

* Eskertu nahi ditut atlasgintzan ari diren lagunak, artikulu hau ez baitnuen eginen, osatzen dugun taldean lan-moldea ahalaz homogeneo izan-nahiak ez banindu bultzatu han eta hemen egindako oharrak elgarri lotzera. Milesker beraz G. Aurrekoetxea lankideari; I. Atutxa; I. Etxebeste; K. Segurola, denbora osoz; A. M. Echaide, J. M. Etxeberria, arteka inkestagintzan dabiltzanei, proiektuaren arduraduna delarik J. Haritschelhar. Bestalde J. L. Fossat-i zor diodana aitorturik, ez nezazke ahantz ere, nahiz ez ditudan izendatuko, gure lanerako ezinbestekoak diren lekuko maitagarriak.

talde, eta ez naiz horretan luzatuko, Gilliéron-en beste postulatu bat baztertu nahi zuen Spitzer-ek. Gilliéron-en eritziz, inkesta ongi egina izatekotan, inkestaegilea ez zen bertakoa, ez zen indigenoa izan behar. Hori gaurko egunean nehork guti onartzen du. Nik hasteko afrikar guti ezagutzen dut frantses dialektoei buruz lan anitz eginda denik. Eta aldiz, Afrikako hizkuntzetan berezitu diren frantses guziak ez ditzaket aipa.

Beraz, erran daiteke, Gilliéronen garaiaz geroztik dialektologiak hobekuntza zenbait ekarri diola atlasgintzari, linguistika orokorrean teoriaren aldetik izan diren asmaketa berriak neurri batez kontuan hartuz (ez gehiegi halere), eta teknikaren aldetik, magnetofoiak emaiten duen eta bideoak eman lezakeen errextasuna baliatuz, informazio zehatzago, fidagarriago eta baliagarriagoa biltzeko asmoz.

Lexikoari buruzko galdakizunarengatik berarengatik hiztegiaren alorra unkitzen du nahitaez atlasak. Lerro hauetan, atlasak eta hiztegiek zertan duten eite eta zertan diren diferenteak aipatu nahi nuke gaingiroki; edozein atlas edo hiztegiaren ordez, gerta liteke ene gogoan izaita bereziki *Orotariko Euskal Hiztegia*-ren (OEH) eta *Euskal Herriko Hizkuntz Atlasaren* (EHHA) eredia.

Biltzen den forma linguistikoa lexia deitzen dut; "lexia" diodanean, Rey (1977: 15) segitzen dut: "lexie désigne toute unité lexicale, mot ou non". Gauzak errexu nahian, esaerak eta atsotitzak, partikularzki Pottier-ek (1985: 267) deitzen duen "lexie textuelle" hura, hemen lexiaren inguruan baizik ez ditut aipatuko.

Galdakizun mugatu baten arabera biltzen den lexia bakoitzarentzat, horra EHHA-k biltzen dituen informazioak: forma fonetikoa; grafia, beharbada, baina zer nahi gisa forma fonetikotik idoki ahalko dena da; lokalizazio zehatza; alor semantikoa; sinonimia, neurri batean; kategori gramatikala; erabilera gramatikalar buruz ez du informazio sistematikorik emanen, batzutan lexia hutsa biltzen delakotz, atlasaren inkestagintzaren era dela medio, baina testuingurua frangotan agertuko da. Hori lexiari berari buruz.

Fraseologiaz, eta horren bilketa lexiari berari buruzkoarena bezain sistematikoa ez izanik ere, aipatuko dira: konparaketak eta metaforak, esaerak, etnotestuak; gainera, etimologiari buruz eta metahizkuntzari buruz ere, zerbait entzuten eta jasotzen da lekukoak erranik. Ikusten denez, hiztegi baten sarrerapean dagoenarekin pareka daiteke.

Aipatzen den atlasaren desabantail ezagunena dena da mintzaira baten sondeoa baizik ez dela. Spitzer-ek ere hala pentsatzen zukeen atlasaren sarea ez dela aski fina deitoratuz. Ideia horren pean dagoen ikusmoldeak aditzera emaiten du, mintzaira dela multzo bukatu bat, mea, zenda edo harrobi mugatua, osoki jaso behar litekeena. Badakigu orokor-zaletasun hori ezinezko dela, lehenik mintzaira ez baita bukatu den multzoa. Beraz, Atlasak, eta Hiztegiak, ez lezakete beren sareetan hizkuntza guzia sar-araz. Inportantagoa liteke agian, jakitea ea atlasek bildutako datuek nahiko berri emaiten duten mintzairaren funtzionamenduz. Atlasen jaugina izan da deskripzio hutsean murgiltzea, esplikazioez gehiegi axolatu gabe. Ondorioz, atlas zenbaitetan bildutako gordailua lo dago, interesatuko dituen ikerlarien menturan.

Ohart naiz ere OEH-ek eta EHHA-k badutela beste puntu amankomuna. "Ezezko datuez" ari naiz. Atlasen metodologian, Ravier-ek (1965) famatu egin duen izendapen horren pean dagoena da onomasiologiaren laguntzaz baliatzea galdera semasiologikoak bere fruitua eman ondoan edo huts egin ondoan. Bestela erranez, lekukoak lehenik emandako erantzunaz gain, proposatzen dizkiogu geroago beste hitz zenbait, eta kontuan hartzen dugu zer dioen haietaz. EHHA-n sistimatikoki erabiltzen dugun metodologiak harrigarriko aberastasuna eta konplexotasuna ekartzen ditu. Bidenabar erran dezadan Ravier-ek dialektologiari aplikatu dion metodologia famatu hori jadanik

dato etnografikoen kartografiari aplikatu ziola folklorista famatuago batek: Van Gennep-ek (1934) hain zuzen. Ravier-en merezimendua izan da, zientzien historian emankor ageri den fenomeno jarraituz, alor baten metodologia beste bati egokitzea, etnografiatik eta etnokartografiatik jauzi egin baitu geografia linguistikoraino.

Bainan *OEH*-ek ezezko datoak baliatzen ditu berak ere azaltzen duenean esplizitoki hitz bat nork erabili duen eta ere nork ez duen erabili, bigarren honen berri ukaitea oso inportanta baita. Esaerak dioen bezala, ixiltasuna bera oso adierazkorra izan bait ditek.

Halere, eta zuzenki ez bada ere, ezezko datu hauen ildotik, *OEH*-ek kezka normatiboaren beharria erakusten du. I. Sarasolari (UZEI-k 1988-V-ean antolatu jardunaldietan) entzun diot erraiten, *abandonatu* hitza hartuz adibidetzat, nola *OEH*-k izendatzen dituen, *abandonatu* hitza erabiltzen ez duten entzute handiko idazleak. *Abandonatu* baliatzen dutenak “de importancia menor o ligados a la tradición oral” baizik ez dira. Ez da harrizkeoa beraz bere burua normatiboa duen hiztegi batek “gutxi erabiltzen den hitz edo adiera” oharra ekartzea *abandonatu* sarreran eta ez bakarrik, dirudienez, Iparraldera mugatua delako batik bat (Sarasola, 1984).

Aldiz, Atlasak ez du holako kezka normatiborik, partikulazki idatziari buruz. Erregistroaren aldetik ez da hiztegia bezain idor izaiten, nahiz lekuko ainitzek bat batean ere badakiten erregistro bat baino gehiagoko formak emaita. Bainan normak emaita ez da atlasaren helburua.

Abandonatu hitzaren adibidea ezin dut hartu “abandonner” ez baita sartzen *EHHA*-ren galdakizunean. Sartua izan balitz, eman dezagun: “les parents n’ont pas voulu abandonner leur enfant” esaldiarekin eta ikertzen ditudan BN, L, Z, probintzietan, *abandonatu* agertuko zen araz pisu handiz herri hainitzetan, *utzi bere gisarat* eta beste forma batzuren ondoan, nahiz gutarik bakoitza, idazten duenean entseatuko den *abandonatu* hitza ez erabiltzera. Gerta liteke forma lexikal batek gehiengo osoa eukitea *EHHA*-ren 145 puntu-inkestetan eta forma hori ez hobetsia izaita ikusmolde normatibo batez. “Berger” itzultzeko *pastore* balitz forma erabiliena, *EHHA*-ren arabera, ez luke erran nahi *artzain* ez litekeela izan behar normak hobetsiko lukeena. Adibide diskutigarriagoa hartuz, “pomme de terre, patate” galderari egindako erantzunek erakuts balezate ere *patata* litekeela lehenbiziko postuan; *pumaterra*, bigarrenean, eta *lur-sagar* azkenekoan, halere eta normatiboa izan nahian, *lursagar* proposa nezake bi frantses formetarik bataren (“pomme de terre”) kalkoa dela oharturik ere; eta *patata* proposa nezake bainan konotazio gutietsgarri batekin. Diodan berriz, puntu hau atlasaren problematarik hurbil ez dudala ikusten. Hizkuntza estandarizatuaren eraikuntzan, atlasak ez du azken hitza hartu beharrik.

Bildutako datuen kopuruari buruz, jakina da atlasak eta hiztegiak ez direla elgarri konparatzen ahal. Hiztegiak alor semantiko guziak ditu aztertzen, oraiartinoko atlasek (*EHHA* barne) laborari mundua dute gehienik ikertzen, gauza konkretuak, eta ez hainbeste, abstrakto direnak. Hitz arrunt zenbait *EHHA*-ek ez ditu zuzenki tratatzen, ahantziak izan direlaketz hala nola: “ciel, poisson, lune, broche, s’endormir, talon” etabar.

Aldiz, tratatzen dituen alor tekniko zenbaitetan segur naiz atlasek datu berri frango ekartzen dutela, hiztegi ez berezituak ez jasoa. Bilketa honen balioa ez du guti laudatzen Alvar batek (1982) eta uztaren kopuruak arrazoi emaiten bide dio.

EHHA eta *OEH*-ren artean ikusten dudana beste puntu amankomuna ez da linguistikoa zarnekoa, baizik eta kanpoko. Biek presa handia bazutela erran nahi dut, baina presa hura arrazoi desberdinetatik ikusten dut.

OEH, oso nahikatua zen gizartearan aldetik, merkatuan tira handia ukanen duen iduri luke, honelako tresna premiatsua lehenbaitlehen nahi eta behar zutelaketz

euskaldungoak eta komunitate zientifikoak, gostarik gosta. Atlasak ere premia gorria badu, baina lan-katearen beste puntu batean; alabaina, galduak izaitzeko ez dute neholako arriskurik hiztegiak tratatzen dituen testu gehienek: Leizarraga, Axular edo Txillardegiren obrak araz gordeko bait dira luzaz. Aldiz besterik da Atlasak biltzen dituen dokumentuen iturrien zortea; ahozkoak izanik, biziki galkorrak dira; lekuko zaharrek emanik dira eta lekukoak hilkorrak dira; mundu tradizional bati buruzkoak dira eta mundu hori kanbiakorra da oso. Beraz aldatuz doan giro batean hiltzera doazen lekuko zaharren ahozko emaitzak biltzeko presa handia badu atlasak, biharko iturriek mila infiltrazio berrik iragazitako beste ur bat emanen dutelakoan. Gaur ixurtzen ari den ura, garden ala türbüts, guri doakigu biltzea eta ez biharkoei.

Sarrera honen bukatzeko aipatu nahi nuke artikulu honen idazteko era, apunte-aire baitu pasarte bat baino gehiagotan. Hain zuzen *EHHA*-ko lankideentzat egindako apunte desberdinak baliatuz egina da. Halere dagoen bezala argitaratu nahi dut, J. Lakarraren gomitari esker, inkestagintzan agertzen zaizkigun traba eta koropiloen miraila delakoan baitnago. Hilabete hauetan eta egin ditudan inkestetan ageri fenomeno zenbaitek merezi luketen tratamendu teorikoa axean emaitzeko ez naiz aizinant izan. Aizkora-ukaldika ariko naiz beraz, xixelaren lana gerorako utziz.

Bi ataletan azaldu nahi ditut lexikoaren aldetikako atlasaren arazoak. Lehenik lexiaren beraren mailan direnak; bigarrenekorik, lexia baino goragoko fenomenoak, erran nahi baita, fraseologia, hizkuntzari dagokionez; informazio etnografikoa, entziklopediari dagokionez; eta bildutako narrazioen arteko aldakien arazoa.

1. Lexiaren heinean

Lehen parte honetan, aipatu nahi ditut *EHHA*-ren inkestagintzan eta galdera lexikal bakoitzeko zein diren biltzen diren informazioak lexiari berari buruz.

Hasteko, lexiaren kategori gramatikala emaiten dugu; izena delarik, forma mugagabea bilatzen dugu; partizipioa, aditza delarik, ahalaz diatesiaren berri emanez. Bestalde, zehaztasuna bilatzen dugu erreferenteari buruz, partikularzki lexiko berezitueta, edo sobera zabalak diren galderetan, edo esperientzi-mailak emandako interferentziek eragiten dituzten galderetan.

Informazio beharrezko izan arren, eta Humboldtten ondotik Mitxelenak aipatu "indistinción gramatical" hura ahantzi gabe, kategoria gramatikalak ez du askotan traba haundirik emaiten, zuberotarrez ager ditezkeen *-ka* atzizkiarekilako hitz zenbaitetan ez ezik. Erran gabe doa gure erantzun-kuadernoa hitz bati emaiten diogun kategori gramatikala alda litekeela beste inguru batean. Guk apuntatzen duguna da erantzunean agertu dena. Adibidez "aveugle" galderari Zuberotarrez emandako erantzun gehienak horrela agertzen dira: *ütsü dük*. Adjetiboa dela emaiten dut fitxan. Bainan adjetibo atributoak forma mugagabea hartzen duteneko erantzun hauen ondotik, izen gisa agertzen dela markatzen da ere, hala nola ondoko erranaldian: *bost itsu ikusi d(it)ut*.

Etnologiaren aldetik ere interesgarria da azaltzea hitz zenbait beti pluralean agertzen dela untsalaz: *hilherriak*, "le cimetière": edo izen propio gisa agertzen dela: *Anderekottagorri*: "la coccinelle".

Erle hitzak beste arazo bat aurkezten du: kolektiboarena. *Bost erle*, *erle bat* erranez, lekukoak ez digu deus adierazten errannahiaren aldaketaz. Testuinguruak diosku aldiz ea *erle* "abeille" den, edo "kofointara bat" den edo "kofoina" bera den, edo baita ere "erlumea" ("essaim", "enjambre") den. Nik ez nion kasurik eginen polisemia honi, ezti frango saldu zueneko lekuko bati ondoko hau ez banio entzun: *etxean bagindixin ehun erlez goiti*. Gero nintzen ohartu, erran nahi zuena ezin zela ulertu "plus de cent abeilles"

sasi-itzulpenarekin. Nola entzunkeran ez nintzen deusetaz ohartu, ondoko bisitan nion esplika-arazi zertaz ari zen eta berak zehaztu zuen “kofoin batean kokatua den erleen multzoa” zela, frantses hitza gehituz: “une ruchée”.

Forma mugagabearen bilaketak badu beste ondorioarik. Lehenik, lekukoak lexia bera errepikatu behar duelakotz, eta zenbait aldiz bi eratan ahoskatzen duelakotz, partikularzki elokuzioaren abiadura emekiago edo zaluago emaiten duelarik: palatalizazio-kontua ager daiteke (eta ez beti “adierazkorra” deitutakoa), edo kontsonante-trukaketa: *espalakoim/eskalapoin; dailu/tailu*. Polimorfismo hori interesgarria da nahiz kartografia ez duen erraxtuko. Baina aipatu nahi dut beste fenomeno bat, Zuberotarrez aintzetan agertu zaidana, landare edo zuhainen alor semantikoan. Lexiaren lehen forma mugaturik agertzen da hala nola *leixarra, elhorrixuria, erramüa* (fr. “le frêne”, “l’aubépine”, “le laurier”). Forma mugagabea nahi dut. Lekukoak orduan emaiten dituenak hauek dira: *bost leixartze, elhorrixuritze, erramütze*. Forma mugagabeak *-tze* atzizkia badauka, forma mugatuak ez zeukana. Forma mugagabea (*leixartze,...*) eta numeral batekin, iduri luke /+kontagarri/ tasuna agertzen dela, eta aldiz forma mugatuan, *leixarra,...* , /- kontagarri/ tasuna badagoela.

Ikus frantsesez ere “le frêne/du frêne” bikotea zeinetan lexia ez baita aldatzen. Bainan batzutan ere, *-tze* atzizkiak badu beste eginkizuna. Balio du adibidez fruitua bere arbolatik bereizteko *sagar* = “pomme” / *sagartze* = “pommier”. Beste lekuko batek, Sohütakoak konparazioan, *-tze* atzizkia baliatzen du kolektiboa adierazteko: “lieu planté de...”. Zaila da generalizazioa asmatzea. *Sagar* entzuten da ere “pommier” adierazteko.

Aditzari dagokionez, ahalaz partizipioa lortu nahi dela erran dut. Diatesiaren berri emaita komeni da bereziki euskarazko lexema bat bera delarik erdarazko bi adierazle-
ren aurrean. Gogoan dut adibide arruntena, frantsesezko “mourir / tuer”, bikotearena, euskaraz diatesiaren bitartez osatzen dena *hil*, (Too) *hil du / hil*, (Ioo) *hil da*, nahiz Zuberotarrez kasu honetan bi adierazle badiren; *hil* (Io) ala *ebo* (Too). Ohartaraztekoa da ere diatesia ondoko bi kasu-mota hauetan: *iditu*, (Io), eta *atzartu*, (Too). *Iditu* (Io) formak erran nahi du “xahal, aretxe edo ergi deitu aberea *idi* bilakatu” dela. Aldiz *atzartu* (Ioo) formak erran nahi du aktante batek, “laborari-hazleak ardi bat atzar bilaka-arazi” nahi duela, atzar izan dadin geroko; ez baita batere gauza bera.

Halere, gramatikazko puntu hauen ginetik, agertarazi nahi nuke gure inkestagintzan, eta lexikoari buruz, zailtasun gehien duen informazioa erreferenteari dagokiola.

Inkestagileak arreta handiz so egin behar du ea lekukoak zehatz erantzuten duen gure galderari. Alabaina, batzutan guk prestatutako galdera ez da egokiena izan eta horrek erantzuna ilun izaiteko zortea erraxtu du. Kasu aintzetan (agian gehienetan) galdera ongi egin izan da, aurretik bait genekien zer desberdinketa-mota ager zitekeen.

Adibidez “à l’abri” galdera bikoiztu ginuen: “à l’abri du vent” eta “à l’abri de la pluie” proposatuz, ezagutzen genuelakotz, *haizolbe, haizemalda / aterbe* bezalako bikotea.

Era berdinean, etxe-animaleen urrixaren beroaldiari buruz, behiarena, behorrarena..., galdegiten dugu, hiper-desberdinketa hori oso ezaguna baita euskaraz (*susara, giri, arkara* etabar). Baina beste kasu batzutan karrika egin dugu. “Tourbillon” galderak ez du zehazten haizeaz ala uraz ari garen eta Jutsiko lekukoak beste askok bezala bereizten ditu *askaot* (“tourbillon de vent”) eta *zirimola* (“tourbillon d’eau”). “Gouffre” galdera, asma daitekeen bezala, iluna da, *leize, zenterna, gorga, osin, losko, lüo, laminzilo*, inkesta-egileak ez bait ditu elkarretarik beti aise bereizten. Iduriz neholako arazorik ez zukeen “montagne” galderak agert-arazten ditu *mendi* eta *borthü*.

Bien arteko diferentzia ez dela xoilik goratarzunaren araberkoa baizik eta lur-jabegoaren araberkoa ere, ez dudala berehala kontuan hartu aitortu behar dut.

Galdera zabalegi izaiteak zer konplexotasuna dakarren ikusteko "ravagé, détruit" galdera proposatzen dut. Untsalaz, harriak, zerutik jautsi harriak baratzean egiten dituen kalteez ari ginen. Halere, erabilera horren barnean ez baitira mugatzen lekukoak, erantzun desberdin ihaurri emaiten dituzte. Gauza bera "le temps s'obscurcit" edo "éclaircie" galderetan. Edo eta "humide" galderarekin. Kasu honetan ez ginuen aski kontuan hartu semantikaren aldetik badela mailakatze bat, eta ez oposizio polarrik. Ondorioz, Larrañeko lekukoak adibidez 10 erantzun eman dizkit: *busti, beze, bella, mardo, ümüxka, ezti, eztixka, eztitüxegi, handi* (ikus *hantu*), *phezü*. Mementuan berean analisis semikoa egin behar du inkesta-egileak; entseatzeko da zehaztera hamar erantzunetarik zein den lurraz erraiten dena, arropaz, etxe batez, belarrez, ea /intentsitate/ tasuna erizpide gisa har daitekeenetz eta abar. Analisis semiko hori *ad hoc* egiten da ere "rivière" "averse", "giboulée", "tempête" galderekin, etabar.

Gertatzen da aldiz galdera sobera zehatza izaitea eta adierazle berezirik ez agert-araztea, biziki lekutan. Ondoko galderak egiten ditugularik: "panne", "saindoux", "graisse", lekuko aintzek ez dituzte aise bereizten, ez gauzak eta ez hitzak. Halere Zuberoko lekuko zenbaitek ez dute dudatzen *gantz, uingei* eta *uin* emaiteko, laugarren bat gehitzen dutelarik: *koipe* "couche de graisse se formant à la surface de l'eau ayant servi à la fabrication des boudins, utilisée aussi pour graisser l'axe des charrettes et pour soigner la peau des mulets". Lekuko haientzat lau hitzak ez dira sinonimoak.

Badira ere erantzun zuzenik eskaintzen ez duten galderak. "Fille-mère" galderak kasik beti eragiten du *bastart* edo antzeko erantzuna: "fils naturel, bâtard".

Galdakizunaren sarrerak espainieraz eta frantsesez eginak dira. Bi hizkuntzak kontuan hartuz, ñabardurak egitera bortxatuak izan gara, bereziki erdara bataren adierazle bati, bi adierazle dagokiolarik beste erdaran, hala nola "oiseau" // "pájaro", "ave" edo "escalier, échelle" // "escalera". Onugarria da. Baina "adiskide faltsuen" zepoan ez erortzea ez da beti erraz izan: adibidez nahi nuke jakin hiztun arruntentzat gauza bera den "confiture" eta "confitura".

Bestalde, gerorako uzten dugu ikustea auzoko erdarek izan duten eragin zuzena, gauzak ez bait dira beti mekanistikak izan. Adibidez, eta barka Hjelmseven adibide higatua hartzen balinbadut, espainierazko *leña/madera* bikoteari, frantsesezko *bois* dagokio bakarrik (*bois d'oeuvre, bois de chauffage* barne). Alta, eta oro har, badirudi *egur/zur* bikotea fermukiago atxiki dela frantsesaren pean dauden herrialdeetan espainieraren pean daudenetan baino, gaskoinerak badukeelarik hemen bere eragina.

Ikusmolde diferent batez so egin behar diogu beste galdera-multzo zenbaiti, oihartzun garelarik lekukoa, erreferente bati lihoakiokoen adierazle bat ezin zehatzuz ari dela. Euskaraz, beste hizkuntzetan bezala, badira nozio zenbait elkarretarik bereizgaitz direnak, hala nola ondoko bikote eta hirukoteetan: *veine/nerf; reins/lombes; louchon/borgne* (ikus Jaberg 1936); *jabot/gésier; trachée-artère/oesophage; jambel/pied; fenêtre/volet; équidé/hongre; cordon ombilical/nombril; cheveu/poil; grotte/caverne; foudre/éclair; poitrine/sein; ongle/pouce/orteil/doigt; cuire/brûler/griller; limite/bord/levée/baradeau; pré/prairie; vallée/ruisseau/chemin/ravin*. (Azken adibide horretaz ikus Bouvier 1982). Etnologoek ongi ezagutzen dute fenomeno hau. Aipa dezadan adibidez Houis (1968):

Il est à noter aussi l'indistinction, souvent attestée, entre la main et l'avant-bras, entre le pied et la partie inférieure de la langue, entre les veines, les artères et les tendons, entre les seins et le lait.

Iduri luke hizkuntza naturalen ezaugarri bat dela alor zenbaitetan oso zehatza ez izatea, eta utopia da pentsatzea beti zehatz izan behar litekeela (ikus A. Schaff 1967).

Kurioski, hiztegi berezituak ez dira traba gehienik ekartzen dutenak, segur aski esandako teknika baten munduan lexia bati adierazi bat baizik ez zaiolaketz emaiten. Erlazio unibokoa da adierazle eta adieraziaren artekoa. Adibide zenbait emanen dut zehetasunetan sartu gabe. Eskuin, frantses hitza; ezker, euskaraz lekuko batek bereizten dituen lexemak, beraz sinonimoak ez direnak:

“châtrer”: *osatu/gezteratu/xikitatu*

“crépir”: *zartatu/emokatu*

“traîneau”: *arba/liña*

“chien”: *hor/zakbur*

“saillir”: *estali/arkhaldu/jokhatu*

“billot”: *orkebei/pikhadera*

“balai”: *itxuski/erratza*

“laver”: *ikbuzi/garbitu*

“travail”: *ferrade/kornadis* (ikus “cornadis” in *Larousse Agricole*)

“répandre”: *eskarpitü/ihaurri*

Kontuz hartzekoa da, bereziki tresnen izendapenean, ezaguna den metonimia eta sinekdokaren eragina. Tresna osoaren izena eta bere zati funtzionalaren izena bereiztea gaitz dirudi edo ez da egiten. Adibidez *dailu* izaiten ahal da bai “faux” (tresna osoa) eta bai “lame de la faux” (tresnaren parte bat). Zer esanik ez, tresna-mota batek aldaketa teknologiko asko jasan dituelarik mendeetan zehar, etsenplu ezagunena delarik golde-nabarrarena.

Poxelu handiena, batzutan, inkesta-egilearena da, alor tekniko batean inkompetentia izatea ez baita bekan gertatzen. Aurreko zerrendatik lehen adibidea hartuz, aitortzen dut banekiela guti gorabehera “châtrer” zer den. Baina horren egiteko, leku ainitzetan bi teknika-modu diferente badirela, eta beraz bi lexia, gero ikasi dut. Gero dut ikasi ere xerramari edo ahardiari obarioak (*arnellak*) kentzen ahal zaizkiola eta hirugarren lexia batez adierazten dela. Desberdinketa hauk bizirik diren lekuetan, hiru hiriak nahastea inkompetenteen klasean sar-arazten ninduen; eta jakina da lekukoak (erakasleak bezala) atsegin eta gogo gutiago baduela bere gaiaz sakonki mintzatzeko, ohartzen delarik aurrean duen lagunak ez diola gauza haundirik ulertzen.

Ber eremu teknikoan, hizkuntza amankomuneko lexia bat baliatzen ahal da, adiera berezi batekin:

itzuli: revenir en chaleur

puta: vache “nymphomane”

liburu: Bastidako lekukoak dio hori dela behiaren organo bat, tripakiak (fr. “gras-double”) egiteko baliatzen dena, eta liburu bat bezala idekitzen omen dena. Mementoko ez dut zehatz identifikatu zein den organo hori, motibazioaren iturburutzat, itxura, forma daukana. Fr. “la feuillette” deitzen dena ote denetz ezin dut segurta.

Irakurri, *tripak irakurri*: Pagolan, Larzabalen entzuna, “trier les boyaux du porc, pour les séparer du mésentère”(?). Ene buruari galdegiten diot ez ote den hemen bilatu behar aintzineko pratika dibinatorio edo azti-jakitarearen aztarna. Gaur “irakurri”-k duen adiera zabala: “leer, lire”, sekundarioa izateak ene hipotesia ez du asko laguntzen. Baina Azkuek badakar ere “desgranar”, *bihitu*, *urkuldu* adiera bizkaieraz. Eta nonbait Van Gennep-ek aipatzen du bihiak, garauak, hain zuzen baliatzen zirela etorkizuna igertzeko.

zerratu: bête qui a “mis” toutes ses dents.

trenpatu: action de plonger la semence de blé dans un liquide destiné à la protéger des insectes.

xilhatu (edo) *loskotu*: percer, creuser, trouver, terme technique désignant chez une bête près de mettre bas le symptôme qui se manifeste par une dépression qui se forme de chaque côté de la vulve.

mehatu: aiguiser une lame (de faux,...).

hautsi: dépecer.

ezai: "mettre" les dents.

urthuki: *esnaur urthuki*: "perdre" la rumination.

iaphatu: "couvert", terme technique de boucherie, critère de bonne viande.

Irakurleak ez dezala pentsa aurreko lexia gehienak zuzenki bilatu nahi zirela galdera berezi baten bitartez. Frangotan agertu dira uste gabetarik, lekukoak bere erantzunaren garatzearekin. Lexia hauek oso ezagunak dira berenaz, baina ez hemen agertzen den adiera berezia. Horrengatik diot inkesta-egilearen zeregina dela ahalaz adiera eskapatzera ez uztea, jaso gabe.

Zenbait aldi, aski argi eta habila da lekukoa, beti erantzun batenbat emaiteko, galdera zeinnahi izanik ere. Lekuko-mota hori interesgarri bezain lanjeros da bere tranpa ez baita beti susma-errexka. Aipatu nahi dudana fenomenoaren izandatzeko, B. Quemada-k nonbait eman duen hitza oso egokia zait: "paliatif". Lexia zehatzik eman gabe, haren orden "paliatibo" bat edo "baliokide" den zerbait ateratzen digu lekukoak, inkesta-egileok irensten duguna deusetaz ohartu gabe; ez beti, halere, amua sobera handia izaita gertatzen baita. Tranpa larriena, eta beraz lekukoek guti erabilia, daiteke hiperonimoa emaita hiponimoaren orde. "Mésange", "chardonneret", "bouvreuil" itzultzeko nehork ez dit *xori* erran; "truite", "chevesne", "loche" itzultzeko, inork ez dit *arrain* proposatu non ez den beste arrazoi batengatik. Santa Garaziko lekukoak *arraña* erraiten dio "truite" delakoari, euskaraz hiperonimotzat hartzen den *arrain* hura Santa Garazin hiponimoa delakotz. Modu berean, Mugerren, *arraña* da "la morue salée". Jutsiko lekukoaren arabera *zaldi* ez da "cheval" baizik eta "équidé" bere aitak erraiten baitzion *astoa ere zaldia duk*. Beraz, hor ez da tranparik.

Taxinomiaren aldetik, erran nezake lekukoak guk galdakizuna egiteko tenorean pentsatzen genuen baino zehatzagoak direla. Aipa dezagun "vairon" galdera: *xipa* ezagunaren ondoan, lekuko zenbaitek bereizten dute ere *burgoatxa* (Larزابale) eta *erregaliza* (Sohuta). "Grive" galderarekin berdin: *biligarroaz gain, trida* da askok aipatzen dutena (fr. "grive, draine"). Ezaguna da bestalde taxinomia herrikoia eta taxinomio zientifikoa ez datozela beti bat. Lekuko askorentzat, *hunts* eta *kabeka* ez dira bi espezie diferente, baizik eta espezie bereko arra eta emea. Bitxiagoa da ere Biarnon ezaguna omen den sinestea eta Jutsiko lekukoak aipatu didana lehengoei entzunik: *kukua* handitzen delarik, ekainetik landa, *flakoin* (fr. "faucon") bihurtzen da. Bi hegaztinek hegal-kolpean antza ukaitiak eta kukua ekainetik harat desagertzeak esplikatu dezakete "saillapen" hori. Baina kontuz: ixtiologia ezagutzen duen eta Oztibarreko hiztuna den J. Casaubon adiskideak ohart-arazi dit *xipa*-ren kasuan ez dela honela ulertu behar: *xipa* eta *burgoatxa* ez dira bi arrain diferente. Baina arragatzeko edo erditzeko denboran adartto garratz zenbait egiten dira xiparen buruaren gainean. Eta itxura berezi hau daukan denborako xipari *burgoatxa* deitzen zaio. Lekukoak zioen bi arrain mota zirela. Orain arte, nik ere hala sinetsi behar. Oker nengoen.

Dimorfismoak esplikatzeko du ere atlasetik kanpo Ziburun bildu dudana bikotea: *aïen* ("labre mâle") eta *erregin* ("labre femelle"). Aski da bi erreferenteak ikustea Muus-Dahlstrom-en liburuan (1981: 129) desberdinketa horren ulertzeko.

Hitz paliatiboen gaiari itzuliz, zailago da ohartzea paliatibo den ala ez, lekukoak emaiten duen lexia, berez esplikatiboa, ulergarria edo motibatuta delarik. "Milan" baten

irudia ikusi eta, *xita-jale* emaiten balinbadu lekukoak, onart nezake ez baneki besterik badakikeela. Lekukoa zirikatatu eta, *miru* edo *ülbaintxa* emaiten du. Baina gerta daiteke lexia ulergarriaz aparte beste lexiarik ez izaita. *Hezur-jale* da “gypaète-barbu” rentzat kausitu dudan eta lekukoak ezagutzen dukeen lexia bakarra. Edo *kaka-jale*, “labbe”; edo *behien bideko emazte xüría* izena “circaète” edo “pernoctère” arentzat. Lexia hauetaz kanpo, lekukoak ez dauka besterik. Baina sasoinetik kanpo sortu den axuria *berantiar* deitzen dela erraiten zaidalarik, ez da gezur osoa ez eta ere erantzun oso zehatza: lekukoak *axuri-kuku* izendapen zehatzagoa emaiten ahal du, kukua martxoaren bukaeran kantuz hasiz geroztikako axuria delakoan motibatua baita. Inkesta-egileari dagokio ikustea lortu den lehen izendapenarekin kontentu behar den, ala ez ote den oraino beste izendapenik.

Forma paliatibo hoiei lotzen diet forma tautologikoen arazoa. Gertatzen da lekukoak ez daukala bete-betean lexia berezirik, adibidez tresna baten izendatzeko. “Sinonimia azaltzaile”-ren sokorria baliatzen du orduan besterik ezean. Goldenabar bat ikusiz, erran lezake “*hori lur-iraultzeko da*”. Inkesta egileari dagokio esprabitzea erantzun hori eraikuntza sintagmatiko libre den ala eraikuntza kodifikatua. Leku ainitzetan, ez da onartua izanen *lur iraultzeko berri bat erosi dut* bezalako esaldia: eta beraz *lur-iraultzeko* eraikuntza kodifikatua ez dela adierazten du. Aldiz *kafe-ehotzeko*, *arbi-xehatzeko* agertzen ahal dira eraikuntza kodifikatu gisa, “moulin à café”, “hâchoir à raves” itzultzeko. Eta inkestagileak legezkoa du pentsatzea orduan egiazko lexia jaso duela. Ikus horretaz Rey-Debove (1978). Sailkapena ez da beti begien bistakoa. *Goizeko izarra* zer da? edozein izar goizean ikusia, ala “Vénus” bakarrik?

Fenomeno bera azaldu dit Larzabaleko lekukoak “faisselle” frantses galderari buruz. (=gazna egitean, haren inguruan tinkatzen zen zurezko modea). Izendapenaz ezin oroitzuz, lekukoak emaztea deitzen du: “*Errazu ama, zer du izena gasna-axalak? Badizi beste izena, kotxino!*”. Huni esker nintzen ohartu *gasna-axal* ez zela bertako lexia zehatza, banekielarik alta beste leku zenbaitetan ez zela beste lexiarik, “faisselle” adierazteko. Geroago zehatzago zeukan lexiaz oroitu zen lekukoa: *zortze* (apart utz dezagun *kotxino* bertako sakreñoaren arazo interesgarria: “un cochino” zer den ez bait daki lekukoak nehundik ere).

Mota honetako dudamudatik hurbil ikusten dut lekukoak eman glosak beti ongi ulertzea. “Glosa” hitzaz, izendatzen dut jadanik produzitu duen testuari lekukoak egiten dion komentarioa, izan dadin bere kabuz jina, ala inkesta-egileak akulaturik jin-arazia (ikus Culioli apud Fuchs, 1982). Adibidez, Azkuek dio bere hiztegian, *umetoki* sarreran: “matriz, bolsa del feto que arrojan las vacas justamente con las crías”. Erdal adierazlearen (“matriz”) eta bere glosaren arteko kontradizioak dudatan ezartzen du adierazlearen zehaztasuna. Aldiz *umoi* sarreran, “matriz” eta Azkuek emaiten duen zitazioa ondo dihoazkio elkarri. Gure inkestagintzan ere, glosak nahasbidea salatzen edo sortzen ahal du, edo bestalde lexia errannahia ilustratzen eta aberasten ahal du. Glosak adierazten duena, datu iraunkor bati ala gertakari kontingente bati buruz egina den bereiztea oso gaitz izaiten ahal baita.

Motibazio zeharkakoa ere izaiten ahal da hitz paliatiboen beste sorbide bat. “Chevreau” nola erraiten den galdegiten dudalarik, Benafarrako herri batean entzun baneza *ahuntzkume* forma, motibazio zeharkako duen lexia, onargarri liteke, kontuan hartuz euskalki batzutan ez dela besterik lortuko. Halere ikusi behar nuke *ahuntzkume* soluzio bakarra den (*zakurkume* kasuan bezala), ala ez, ea *ahuña* ez den ezagutzen (eta ez dakit, ez jakin beharrik ere, lekukoak hitz hori kontzienteki *ahuntz*-etik eratortzen duen), eta azkenik, ea motibatua ez den *pittika* ezagutzen den. Leku batetik bestera soluzioak aldatzen dira. Inkesta-egilea bego erne!

Aise trenkatzen ez diren kasuak ere badira, bereziki biak batean agertzen direlarik forma ez motibatua eta beste "forma etnografikoa" deit nezakeena. Horra adibide bi: "salamandre" deitzeko, Baigorriko lekukoak emaiten dizkit: *arrulu* forma aski ezaguna (ik. *arlui*, *arrubi*), baina lehenik *berrogeioreneta*ko. Jadanik Bonapartek aipatu forma hau justifikatzen du lekukoak, ihize horrek ausikitzen omen duen jendea berrogei orenen buruan hiltzen omen delakotz. Edo "grésil" galderan, Baigorriko gizon berak emaiten ditu *baazuza* eta *ahuntz-hitzailea*. Bidenabar, erran dezadan Baigorriko forma honek gogo-arazten duela espainierazko *matacabras*: "viento bóreas" Moliner-en arabera eta irakurtzen dena adibidez Delibes-en *Diario de un Cazador* liburuan. Erran gabe doa bi formak direla kontuan hartzekoak inkesta-egilearentzat.

Gehiago dena, zenbait aldiz "forma etnografikoa" bakarrik dago. Adibidez eskuko erien izendatzeko lexiarik ez dut lortzen Benafarroko eta Zuberoko leku gehienetan, "pouce" eta "auriculaire"-ez aparte, non ez den izendapen ludiko bat, gehienetan gaskoina, eskuko bost eriek osatzen duten mikro-narrazio edo mikro-drama kondatzen duen formula baten bitartez. Erien formulak oso ezagunak dira lan etnografikoe-tan. Euskarazko formula bat emaiten du Larrañeko lekukoak bost erien izendatzeko: *txo(r)ia*, *atzamailia*, *pelazalia*, *erreazlia*, *jalia*; eta kaskoinetik ateraiak: *janphantzart*, *janpetit*, *lekatupi*, *matapedulh* eta abar. *Mata pedulh* ordez agertzen da ere *zorri-hiltzailea*. Eta horrelako formularik ez dakitenek ez dute hitzik bost erien izendatzeko. Gauza bertsua gertatzen da aintz ikertua izan den haizeen izendapenarekin. Askotan, izen etnikoa hartzen du haizeak, nondik jiten omen den eta hango jendeen izena baitu, hala nola *labeda* Zuberoan eta *manex*. Hitzegiek ez dute aipatzen *manex* dela mendebaletik datorren haizearen izena eta horrek argibide emaiten dio Zuberotarren esatera enblematicoari: *manexetik*, *ez haize hunik*, *ez jente hunik!* (Ikus Iribarren: "De Aragón, ni viento ni varón" etabar).

Gerorako uzten dut "forma etnografikoa" duen inportantzia landaren izendapenetan, (ikus Séguy 1953, eta Guiraud). Erdal adibide bat emaitetokan ikus "quita meriendas" deitutako landarea (Iribarren 1952). Alor horrek monografia behar du, nahiz baden lan eginik, Irigaray-ren edo Bergarako euskarari buruzko ikerketak lekuko.

Hitz paliatibo horiek utzirik, baina zehaztasunari berme egon nahiz, beste alderdi bat aipatu nahi dut laburzki; J. L. Fossat-en ondotik (1971), "esperientzi-maila" deituko dut.

Fossat-ek (1971), haragiaren alor lexikala ikertu du bost maila desberdin agert-araziz erreferente bakar baten izendapenari buruz:

- 1.maila: kabalea bizirik: makiñunaren, tratulariaren maila.
- 2.maila: animalea hilik, dilindan: "chevillard" delakoaren maila.
- 3.maila: animale hautsi eta, pusketan emana: buxeraren maila.
- 4.maila: sukaldariaren maila.
- 5.maila: gainerateko maila, hala nola anatomikoa.

Erakusten du Fossat-ek, gaskoinerazko lexiak lekuko, bost adierazle diferent agert daitezkeela eta ez direla sinonimoak. Baina badio ere adierazle batek 1, 2, 3 mailari lihoakiekeela, diasistima konkretu batean, eta kontsultatzen den lekukoaren posizioaren arabera: makiñunaren eta merkatura doan eroslearen ikuspuntuak ez dira berak.

Bestalde, esperientziaren mailako desberdinketa horrek sinonimiarantz bultzatzen du, esperientzi-mailak aldatuz, nahastuz eta urtuz doazelarik, haragiaren mundua

unkitzen duten aldaketa sozio-ekonomikoak direla medio eta diglosia dela medio. Gaskoin-herrian agitu dena ez dut uste euskararen eremuan ez dela gertatu.

Fossat-ek azpimarratzen du funtzio diakritikoa betetzen dutela hitz-elkarketak eta eratorketak (atzizkiek sustut, euskaraz). Ikus nola desberdintzen diren euskal lekuko batentzat *uringei/uringatzgabe/urin* adierazleak fr. “panne”, “saindoux”, “graisse” adierazteko. Esperientziaren araberako mailakatze horrek badu ere bere jokoa, adibidez fr. *duodenum, colon, caecum du porc*, galdegiten dugularik eta agertzen direlarik *tripot-herse/luhbainka-herse/andoila-herse*; maila batetik bestera anti-zipazio bezalako zerbait badugu funtzio diakritikoa laguntzen duena eta “contentant/contentu” edo “jasailea/jasana” bikotea kontuan hartzen duena. Gizaki-bertsioan halako izendapenik ez dela agertuko erran beharrik ote da?

Zilegi bekik parentesis baten egitea antropologiaren aldetik: ikertzekoa liteke nola gaur ere gure gizarteetan urdearen organo baten izendapena lotua zaion erlijio edo sagratuari: *jaungoikoa, jaun piro, sainduak* eta erdaretan ere: fr. *sacrum, jésus*; gaskoinez *diubiban* etabar (Ikus Fossat 1971 eta kontsultzatzeke utzi dudana Vernant).

Parentesis hau zerraturik, gehitzen dut esperientziaren araberako desberdinketa gurutzatzen ahal dela hiperonimoen eraginarekin. Adibidez: *Zer duzie afaltzeko? Xingar eta arraultze!* entzutearekin, ez du emaiten deus anbiguo denik. Baina, demagun Oztibarren, delako *xingarra* jan nahi duenak jasta dezake edo *artekia* (frantsesezko galdakizunean *ventrèche*-ari doakiona) edo *sobalda* (aintzineko *besoa*, frantsesez *épaule* polisemikoa) edo *azpia* (“gibeleko besoa”, “ixterra”, frantsesez *jambon* deitzen dena, baina *azpia*-k “cuisse” erran nahi du ere). *Azpiaren* haragia preziatuena izanik, haren jastatzeko beste izendapen espezifikoa agertu-beharra da: *trantxa!* Idu-ri luke beraz *xingar* hiperonimoa gisa har daitekeela. Lekuko argiak aitortzen digu anbiguitate-arriskua badagoela, baina anbiguitatea errax altxatzen badakiela, duda mikorik ez baitu egiten komeni zaion izendapena selekzionatzeko kontestuaren arabera.

Hitz-biltzaile generalista, euskal hiztun eskalapuina, eta gastronomo traketsa naitzen neurrian, ene buruari erran niro aipatu den hedadura ttipiko alor semantiko honetan dauden desberdinketa iheskorrak axolagabeko nabardurak baizik ez direla. Alta, ez da egia. Aurkezten ahal den estakurua da atlas batek ezin duela kausitu monografia batean bilatzen den zorrotasun hura. Inkestak egiteko denbora urriak eta euskal lexikologian eredu guti izaiteak ez digu parada soberarik emaiten lege horien azal-arazteko zuzen eta zalu. Askotan, lekukoekin mintzatuz, iduritzen zait esploradore-talde gisa bagabiltza lurralde “incognita” baten gainean, baina horretaz ez naiz batere pleinitzen, paregabeko esperientzia baita. Baina inkesta-egileak bere buruari ulert-arazi behar dio bederen, atlasak halabeharrez gaingiroki tratatzen dituen alor lexikaletan barna, badaudela lege aski bihurriak, lexiaeren bilketaren orduan ez-ustek eta fenomeno konpreni-gaitzak eragiten dituztenak.

Ildo beretik, aski ezagunak dira erdarazko bikoteak *beef/ox; pez/pescado; du boeuf/le boeuf*. Kasu hauetan ikusten denez, diferentzia adierazten da edo bi lexema desberdin hartuz (*beef, ox*) edo eratorri baten bitartez (*pescado*) edo era gramatikal baten bitartez (*du, le boeuf*). Gorago jadanik ikusi dugu bigarren soluzioa —eratorriarena— agertu zaigula *leixar/leixartze* bikotean. Bi lexema diferent ere agert daitezke, baina horretarako, galdakizunaren metodologiaren aldetik, munta badu galderen ordena sekuentzi logiko batean sartzeak, hitza ager dadin ahalaz bere esperientzi-inguruaren barnean. Bizirik den urdearen “*colonne vertébrale*” nola deitzen den galdegin eta, *bizkar-bezur* forma lortu ondoan, beste inguru batean galdegin behar da ea hausten ari den urdearen “*colonne vertébrale*” hura bera nola deitzen den eta

Zuberoko lekuko zenbaitek orduan *khorro* emaiten dute, erreferentea postmortem-ekoa delakotz. Ez da beti erraxa “tronc d’arbre”, “billon” bikotea agertaraztea, adibidez *nadi*, *trunko/ billun*, bikotearen bitartez. Baina Sohütako lekukoak ez du dudatzen *matxarde* eta *urkhat* elgarretarik bereizteko. *Urkhat* darabila zuhainean oraino bizirik den bi adar lodiren junta deitzeko, (fr. “fourche d’un arbre”) eta *matxarde* edo *arkhütz*, junta hura bera, orgetako zurezko pieza delarik (fr. “armon”). Aldiz, inkestatzen ari naizen lekuetan *entsalada* baizik ez dut jasotzen, dakigularik beste euskalki batzutan ongi bereizten dela, bi lexemekin, baratzean den landarea, mahainean emaiten den janaritik. Gertatzen da erdal bikote batek, hala nola “foin/herbe”; “heno/hierba”, ez duela kasik kiderik, inkestatu ditudan lekuko gehientzat.

Espereintzia-mailaz gain, inkestaegileak zehaztasuna bilatzen du erregistroaren aldetik. Dudarik gabe, puntu honetan, hiztegiak bezainbat informazio ez du emaiten atlasgintzak. Halere, bildutako dokumentuek ahozkoaren erregistroa badutela erraiten ahal bada ere, badira lekukoak bereizketak beren kabuz egiten dituztenak. Erizpideak dira, besteak beste:

– haur-hizkuntza/adinekoen hizkuntza, hala nola *txitxi/haragi*; *ttotto/jarri*.

– gizaki-bertsioa/ animale-bertsioa: *haurra galdu/ ilhortu*; *haurra ukan/ erdi*; *haur/ hime, ume*; *beiharte/ mutur* etabar. Tolerantzia-maila aldatzen da lekutik lekura. Nonbait *uzkorno* selekzionatua da animale-bertsioan (fr: “croupion”); beste nonbait, gizaki-bertsioan ere onartzen da (fr: “coccyx”).

Bestalde *arima salburik* eta bezalako formula batek transgresio bat badela salatzen du eta ber denboran transgresio hori posible egiten du.

– eufemismoak: *borthako*, *urde*-ren orde; *kadan*, *ondoko*-ren orde; *zendu*, eta beste asko *hil*-aren orde. *Hil* aipatzen baitut azaldu nahi dut Larzabaleko lekukoak eman didana *kalitu* hitzari buruz. Ezaguna da suge bat ez dela *hiltzen* baizik eta *kalitzen*, baina lekukoak gehitu duena ez nuen ezagutzen: norbaitek suge batez *hil* erraiten balin badu eta ez *kalitu*, ondoko gauetan ametsgaixtoa egiten du delako suge harekin. “Tabou” kontzeptua ez da beraz urrun eta aipatzen dudana datu hau ezaguna da urruneko jendaldeetan (Frazer 1890).

Erregistro arazoan sartzen dut ere lekukoek emaiten duten bigarren forma, frantsesez “appellation plaisante” deitzen den horietako bat. Adibidez “vomir” galderari, Isturitzeko lekukoak *goitika ari* erran ondoan, hauxe gehitzen du: *Ahurtirat oihuka ari*. Baionako frantsesez entzuten dut ber zentzuan: “aller à (h)Urt”. Era berean *ohe* ondolan *jokbadera* agertzen da; “syphilis” adierazteko *orhoitzapenarekin jin* perifrasi; *arrail* eta *ordi* ondolan, *pottoka etxerat ekharri* eta *ximinotu*. Horrelako izendapenak ez dira guti; ohargarri da gorputz-funtzio zenbaitek monopolizatzen dutela sorkuntza hori. XVII.mendean, “précieuses”-ek egiten zutena prozedura bera (“fauteuil/ commodités de la conversation”) darabila lekukoak, baina binperrez, izendapen arruntago edo irrigarri emaiten duelakotz edo auzoko herritarren bizkar egozten duelako, halanola Santa Garaztarren bizkar. Fenomeno horri lot nezaioke J. Rey-Debove-k (1978) deitzen duen “connotation autonymique”. Lekukoa lotsa bezala agertzen da daukan erantzuna eman aintzin, eta ondoko formula bezalakoak agertzen dira, abisu gisa ematik: “*barkha*, *bena* kaka-barbalot *erraiten dizügü*” edo “*eztuzu pollit bena* behi putatia *dizi izena*”.

2. Lexia baino gorago

Bigarren parte honetan, *EHHA*ko inkestek, lexia baino goragoko mailan, ekartzen dituzten informazioak zein diren erakusten da. Hizkuntzaren aldetik: esaerak, konpa-

rataketak, ohar metalinguistikoak; entziklopediaren aldetik, jakitate enpirikoak eta etnografikoak. Azkenean aipatu nahi ditut bildutako narrazioek eta bere aldakinek emaiten dituzten arazoak. Alta ez dut ahanztekoa atlasaren helburu nagusia: hizkuntza bat eremu geografikoan nola aldatzen den erakustea. Eta lehen partean, lexiaren beraren mailan egon naiz orobat, lexia batek har lezakeen forma zehatzenik bildu nahian; *kuku* ala *kükü* erraiten den, *aratxe* ala *xahal*, hori da jakin nahi duguna bederen. Baina darabilagun metodologiak gauza gehiago eskeintzen digu, lexiaren gainetik, fraseologiaren mailan, eta agertzen diren emaitza hauek ez tratatzea, gure uztza inpoiltatzea litzateke.

Lehenik, lekukoak lexiaren inguruan eman dezakeen esaera jasotzen dugu. "Esaera" diodanean, sailkapen zehatzagorik gabe sartzen ditut hor errefrauak, konparaketak, ditxoak etabar, esaldi batean mugatzen direnak, gehienak aski ezagunak. Adibidez:

Lipia bezain gormanta.

Phika bezain oboina.

Fuña bezain habila.

Zartain zaharra bezain gormanta.

Oilo-haga bezain zikhina.

Oilo-haga bezain garbia (antifrase batez).

Mundu huntan apho dena bestin krepaut (sinonimoarekin jolastuz).

Urdeek e huu eiten die khantin igaitian (beste norbaiten ondotik iragaitearekin agurrik egiten ez duenari erraiten zaiona).

Barbalot ari zaik lanian? ("burutik joana haiza?").

Laratzean phikoa (Ustegabeko gertakari baten aurrean).

Kharrika egin ("huts egin" birla-jokoan edo bestela ere).

Süsquera benedika, sügea lahardeka.

Txintximariak ikusi tik ("ainitz pairatu dik").

Xakhurrak eztu lukhinkekin estekatzen ("oso xuhurra edo lukurra da").

Eztiagu ehun kilo gatz elgarrekin jain ("ez gara luzaz ongi konponduko"). Azken bi etsenpluak, Bastidan bilduak, kaskoinez ere eman dizkigu lekukoak bai eta ere "escoute-pluye" esaera. Horrela deitzen omen da gaskoinez norbait, alegia deus ere, haren inguruan zer erraiten den entzutera tematzen dena, hor ikasitakoa errepikatzeke beste nonbait. Garbi uzten du lekukoak errannahi bereko hitzik ez duela ezagutzen euskaraz. (Mugerren, hitza bera ezaguna da toponimo gisa).

Lasto-meta altxatuz geroz, atsazkaria utzi behar da. ("Lastoa bilduz geroztik, ez da gehiago arratsalde-askaririk kanpoan egiterik"; urtearen egutegiari buruzko kontsinak aintz dira).

Okilo erre kara, har ezak kapitxoina kabaillan. (euria eginen duelakoan).

Belatza hor delarik, urzoak fini.

Eta azken erran bat jakitate enpiriko baten itxura hartu nahi duena!:

Abuntza ez kabale,

Ametza ez mairan,

Emaztia ez jende.

Azken esaera honek ikerketa berezia hartze luke, bere egitura hirukoitzarekin: animaleari buruz, landaretzari buruz, "gizaki"-ari buruz. Garbi agertzen da bi zuta-

bek markatzen dutela, ezker, Natura; eta eskuin, Kultura. Ohart-arazten dut —zer nahi gerta— hiru mailegu seguruak eskuineko zutabeen daudela (*caballus* it. *caballa*; *materiamen*; *gentis*).

Erran hau *maiasturu* batek (=“zurging”, “charpentier”) eman didala jakin-arazten dut puntu metodologiko batengatik: erran honen agertarazteko probabilitaterik haundiena *ametz*a eta *mairan* lexiei zoakieen. Ametzari egozten zaion kalitate entraaleko edo tzarra ez zen agertuko ez balitz galdegin ere zerbait *haitz* eta *arra(r)*i zuhainez; *mairan*-ek duen konotazio positiboa ez zuen erakutsiko *zur/egur* bikotearen berri ez balitz fitsik galdegin. Arrazoi asko direla medio, erran hau ez zen aise agertuko *abuntz*, *kabale*, are gutiago *emazte* lexiekin. Horrek erakusten du galdakizun zehatz eta berezitu baten balioa, kontzeptu abstraktoak edo kulturalak ateratzen ahal bait dira, alegia deus ere, oso konkretu eta mugaturik diren gauzetatik.

Aipatu behar da esaera ere, lexia bezala, aldakorra dela lekutik lekura. Adibidez, Santa Garazin *axeria igan* esaera erabiltzen da adierazteko luzaz lagun edo adiskide ziren bi jende samurtu edo aharratu direla. Konpara Larrañeko lekukoak dioenarekin:

L.— Axeria igan da; bi pertsuna gazte elhaide elgarrekin, lüzaxko egonik elhaide, ezkuntzaliak, eta zerbait agitzen beita büiltaka, algartaik ophortzen beitera, ordian erraiten da *axeria igan zaie artin*.

I.— Hori aizuen artean.

L.— Ez, gazteen artin ordenarioski, thermañü hura. Aizuen artin, adixkidantza handi batetan bizi eta gio hosdüa: büztana i(r)o(r)i zaie, olloai buztana ioi, erranen da, thermañü hura, atx, atx atx!

I.— Uste nuen lüma galdü zaio, beste...

L.— Ah, ez lilia galdü, hura ba...

Beraz Santa Garazin bi jendeen arteko samurgoaz ari den esaera, Larrañen herri-ziogaz da: bi “ezkuntzale”-ren arteko hausturaz baizik ez da erabiltzen.

Aipa ditzadan ere errannahi figuratuen edo metafora higituen adibide zenbait, zeren eta iduritzen baitzait ez direla hauek kontuan hartzen, mintzairaren beste maila askotan deitoratzen direlarik diglosiak eragindako ondorioak.

Besteak beste, ezaguna da hizkuntza guzietan animaleen izenek bereziki sortarazten dituzten konparaketak: *apho*, *arranok*, *futre*, *erroi*, *otso*, *axeri*, *xoxo*, *kuku*, *itxain*, *zipa-lolo*, *ükhül*, *euli*, *xinhaurri*, *bare*, *arlui*, *kaikuburu* etabar. Interesgarri da modu horrekin lexiaren konotazioa jasotzea: edo konotazioa alda bait daiteke inkesta-puntu batetik bestera nahiz lexia bera ez den aldatzen, edo eta erdaretan ezagutzen ditugun adierazleek ez bait dukete beti konotazio hura bera.

Azken kasu hau azal dezadan; entzuten dudalarik: *gizon hori arranoa duk*, erran nahi du lekukoak: “*gizon hori dirugose duk*”, eta frantsesez ez luke kanorerik orduan erraiteak: “Cet homme est un aigle”, euskarazko *arrano* eta frantsesezko “aigle” adierazleek konotazio desberdina dutelakotz. Binperrez “ce n’est pas un aigle” esaera ezin hitzez hitz itzul. (Hemen ezin aipa *arrano* “rapace”, leku batzutan jaso dudan lerraketa).

Beste kasu bat: *xinhaurri*-arena. Frantsesez, “fourmi” hitzak konotazio ona badu, frantsez eskoletan ibili garenentzat, La Fontaine-ren ikasi-beharrezko alegiak ilustratu diguna. Euskaldun ainitzek konotazio bera badukete euskaraz, Goyetche eta Oxobi alegia-egileek behintzat bai. Nahiz Rousseau batek ez duen onartzen, xinaurria langile prestu eta karan agertzen da. Baina euskaldun guziek ez dute horrela

senditzen; Zuberoko lekuko batek *ünhürri-lana* erraiten duelarik, *balio gütiko lana*, erran nahi du. “Fourmilière” hitzak aktibitate handia konotatzen badu frantsesez, Larrañeko lekukoak dio: *ez mütsa egin* (*müts* = “fourmilière”) norbait alferra delarik edo ez trenpuan lanean aritzeko. Konotazioa zeharo bestelakoa da.

Nahiz ezin izan hain sistimatikoa, konotazioaren bilketak argitzen ahal du kate metaforikoen mugimendua euskararen lexikoan.

Xehetasunetan ezin sartuz, aipatzekoa dut lexia bat balia dezakeela lekuko batek esaera batean, lokuzio batean eta ez bere “lehen” adieran. *Txintximariak ikusi ditu* lokuzioa darabilaten lekuko gehienek *txintximaria* “sangsue” daitekeela ez dakite.

Lipia bezain gormanta dio Sohütako lekukoak, *lipia* zer den jakin gabe. Euskaraz ere fosilizazioa edo eiharketa gertatu da fraseologian.

Fenomeno horri lotzen diot lexia baten erabilera mugaturik egoitea errannahi “figuratu” batean. Zuberoko herri frangotan “veine/nerf” adierazteko *zain* edo *zain* lortu ondoan gertatu zait *sirats* proposatzea. Lekuko ainitzek diote beste zerbait erran nahi duela: frantsesez “sort, heur, chance, (bonne ou mauvaise)”. Makiñunek abereei min emaitako omen duten begigaiztoa aipatzen da. Baina odola iragan-arazten duen “veine” hura ez dit nehork *sirats* deitu; beraz adiera konkretua galdua da. Funtsean frantsesez eta espainieraz gertatu den lerraketa bera gertatzen da. “Il n’a pas de veine” erraiten da eta “veine” hori markatua da konotazio positibo batez, frantsesez. Eta hain zuzen, Zuberoko lekukoek dudak azaltzen dizkirate *sirats* hitza ez ote den polarizatuz joaiten, erran nahi baita, *sirats* hitzak adierazten duela gero ta gehiago “malheur” ala “bonheur”: bietarik bat, eta ez “heur” neutroa: ikus kasu bera fr. *succès* hitzarekin.

Beste adibide bat lehen adiera eta errannahi figuratuaren arteko harremanaz. Dendari edo jostunen lana aipatzearekin, “ourler” adierazteko *aspildu* bezalako forma agertzen da. Baina laborari zenbaitetik esplikatu didate hitz bera baliatzen dutela haxe ulert-arazteko: landako bazterretako gari edo belar-sail bat moztea dailuz, mekanika sar-arazi aintzín. Makinismoa jin gabe, lan molde hori ez zatekeen, ez eta ere orduan *aspildu* hitzaren adiera hori. (Ikus kasu huni paraleloa den *orillar* in Iribarren 1984, Moliner-ek ez dakarrena).

Modu bertsuan *bastan ezarri* lokuzioak, teknikoki “faufiler” erran nahi du baina esaera ere bada, konotazio ezezkorra duena: *lana bastan utzi*, erran nahi baita, “*lana hasi eta hartan utzi*”, edo azkeneraino egin gabe, ez untsa egin:

hesolak ezarri tik bai, eztik bastatu bezik, kabalak berriz pasatuko zazkok.

Etimologia herrikoia alorra ez dut luzaz aipatuko. Apuntatzen dut lekukoak dioena, zeinnahi izan dadin ene ikusmoldea berak emaiten didan lexia baten motibazioari buzuz. *Zothaleguna* (latinak esplikatzen duena) askok esplikatzen didate *zothal* hitzarekin. Jutsikoak hala dio:

Nik eztut sinisten bena, zothala da belharra erroaekilan. Iduri luke belharrain erroak tienez gioz, urthiain erroak thien, amabi egun hartan.

Esplikazio etnografikoak hemen ere erraxten du adierazlearen aldaketa, paronimia dela medio. “Grain de beauté” adierazteko, *sort-señale* eta *sos-señale* konkurrentzian daude. Batak dio “sortzetikakoa” dela eta ilargiaren mugimenduaren arabera-koa dela (ikus *lunar* eta iritzi bera ematen dutela Bluteau-k eta Covarrubias-ek apud Corominas); besteak marka on dela, aberats izaiteko eta “sos” ukaiteko (Azkuek dakarren sinestea da).

Ezaguna da ere *sagarroi* (“*hérisson*”) hitzaren kasua: lekukoek ez diote ahaidetasunik ikusten, *sagu*, *sator*, *saturdin* formekin baizik eta *sagar*-rarekin. Askok diote *sagarroi*ak *sagarrak* eramaiten dituela bere bizkarreko elorrietan. Haiduru nago ikusteko gauza bera alegatuko duten *sagarroi* ordez, *triku* edo *kirikiño* erraiten dutenek.

Azkuiek aipatzen baitu badela sineste bat zeinen arabera ile edo bilo bat iturrira joanik suge bilakatzen omen baita, sineste hori ez dut nihon jaso. Jutsiko lekukoak zerbait entzun du, eta delako biloa erroekilakoa izan behar zela gehitzen du. Baina *suge-bilo* lexia jaso dut; hain zuzen honela deitzen du lekuko batek ur geldian dagoen hari mehe itxurako animaltxoa.

Adibide hauek konfirmatzen dute lege ezaguna: lekuko eta hiztun gehienen nahikunde dela zubitik edo uretik motibazio emaita adierazleari: (ikus Szemerényi 1962 apud Baldinger 1984: 10) eta *osa mayor*, *grande ourse*-aren etimologiaren gorabeherak.

Gertatzen da ere lekukoak gogoan duen lexia baten motibazioak bere eragina ukaita lexiaren errealizazioan, ainitzetan nahikunde didaktikaren ondorioz: *ermuga* ordez *erdimuga* dio; *supazter* ordez, *subazter*, etabar. Halere denek bereizten dute *artzain* eta *ardizain*. Forma bikuna agertzen da usu, lekukoa ohartzten delarik naizen inkesta-egileak ez duela ongi konprenitu forma laburtua: errepikatzen du beraz, baina hitz-elkartuen arauak bazter utzirik.

Hemendik aintzina lexiatik beretik gehiago urruntzen da garatu nahi dudana gaia, baina atlasgintzaren alderdi ezinbartzertuzkoa unkituz. *Palabras y textos* dio formula kausitu batean Mitxelenaren lan zenbait biltzen duen liburu aberatsak. Hitzak eta testuak. Hitzez jadanik zerbait erran dudalarik aurreko lerroetan, ordu da ez nadila ixilik egon atlasgintzan bildutako testuen aurrean.

Lekuko frangori gustatzen zaie guk atera-arazitako lexiaren inguruan diskurtso baten borobiltzea, ahozko testu baten emaita, luze ala labur. Askotan, jakitate bat, istorio bat, sineste bat, mito bat kondatzen dute lexia bat oinarriztat edo abiapuntutzat harturik, edo lexiak eraginik. Inkestagintzak erakusten du leku batetik bestera aldakiak agertzen direla, eta ez soilik hizkuntzaren aldetik baizik eta edukinaren aldetik ere. Bestela erranez, aldakortasunak ez du bakarrik maila linguistikoa unkitzen, izan dadin fonetika-fonologia, morfosintaxia edo lexikoaren aldetik. Maila horrez gain, diskurtsoaren mamia, errannahia bera, aldakorra da neurri handi batez. Erran gabe doa aldakortasun-mota honek ekartzen dituen fenomenoak oso interesgarriak direla antropologiaren aldetik. Orain arte egindako atlas linguistikoko gehienek tituloan “etnografiko” dakarte eta ez ustegabetarik. Nahita-ez, datu etnografikoak atxikiak bait dira datu linguistikoei, jakina den bezala. (Boas, Whorf, Sapir, Haudricourt, etabar).

Inkestagintzan, eta lexia bat dela medio, agertarazten diren ahozko testuak itxura desberdinetakoak dira. Frantses dialektologo ainitzen eskola segituz, erran nezake testu hauek guziak “etnotestuak” direla, Bouvier eta Ravier-ek zabaldutako hitza errepikatuz. Etnotestuaren lemapean sartzen dena oso zabala da, zabalegia. Alabaina, etnotestuak dira ahozko produkzio guziak (idatzizko zenbait ere), hala nola kantuak, atsohitzak, errefrauak, errezetak, kantu-kahierak, bertso-paperak, kontu-liburuak, ipuinak, etabar. Ikusten denez, mugagaitzeko eremua.

Nahiz, mementoko, definizio hau, besterik ezean onartzen dudana, bi atal nagusi emaita proposatzen dut, atlasgintzan bildutako ahozko produzioak *ad hoc* egindako aurre-sailkapen batean banatzeko.

Aipa ditzadan lehenik nahas-mahas biltzen diren testu-mota zenbait:

1.- Azalpen teknologikoak: hala nola orga-errota nola egiten zen, antzarrak nola galkatzen diren, etabar luze bat.

2.- Pratika sozialak: ezteiak nola iragaiten diren, tzintzarrotsak, meza-denboran jaten zen ogia eskaintzeko auzoen arteko antolamendua...

3.- Narrazio pertsonalak, historiari buruz edo politikari buruz: 36.ko, 39-45.ko, Algeriako gerla, Beilh kontsularen epepea, bizitza-kontaktak: kontrabanda-istorio, etabat.

4.- Sineste bat aipatzen duten testuak, bereziki etorkizunaren igertzeari buruzkoak, eguraldiari eta uztari buruzkoak, Zotalegunak, Karta-denborak, Erramu-igan-deko ebanjelio denborako haizea, etabar.

Ondoko hau aipatuko dut, igertze-jakitatean sartzen dena eta jaso gabea. Ba dago landare bat, *errebelhar*, *suge belhar*, *xinhaurrosto* deitzen dena ("arun maculatum" fr. "gouet, pied de veau"). Jin-berrian, baratzetako *kala* edo *arum*-arekin antza du. Realia ikus daiteke in Tomanova 1981, 293. Lekukoek kontatzen dute haren ale bat idekitzen dutela primaderan; landarearen barnekaldeak erakusten ditu lau parte, bakoitzak antza duelarik gari, belar, mahats eta artoarekin. Parte bakoitza nolakoa den, jori ala argal, eta doakion uzta halakoa izanen da. Beraz analogiaren printzipioari bermatuz hartarik ezagutzen du laborariak nolako emaitzak ukanen dituen ondoko hilabeteetan.

Beste bi adibideren bitartez, erakutsi nahi dut ez dela beti errax testu baten informazioa sinestearen zaku ilunean ezartzea ala jakitate enpiriko eta zientifikoaren balda ordenatuetan.

Bururat jiten zait alta Foucault-ek (1972: 141) XVII. mendeko zientziaz eta historioaz dioena:

Le partage, pour nous évident, entre ce que nous voyons, ce que les autres ont observé et transmis, ce que d'autres enfin imaginent ou croient naïvement, la grande tripartition, si simple en apparence, et tellement immédiate, de l'Observation, du Document et de la Fable, n'existait pas.

Egia erraiteko, lotsa haundiz aitortu behar dut atlasgintzan biltzen ditudan testuen arteko "partage" hura ez zaidala gaur ere beti "évident" agertzen.

Bat: Etnografoak badaki nola lekuko ainitzek aipatzen duten ba omen direla sugreak behiak batzen dituztenak, nola behiak ez omen duen esnerik eman nahi nausiarentzat, etabar. Biltzen dut Orozkon, Isturitzen, nonnahi. Lekuko batek dio lehengo jendeari entzun diola; beste lekuko batek berak ikusi duela; beste batek sugrea berak kalitu duela, eta delako behia pikolako igorri duela dion lekukorik atzemaiten da. Beraz, testigantza guzien konkordantzia ez da eskasa. Baina datu enpirikoa dela apuntatu behar duta? J. M. Satrustegi eta J. San Martin-ekin horretaz ari ginelarik, azkenak aipatu zigun J. M. Barandiaran-ek, duela aspaldi, kontsultak egin zituela (ahantzi dut norengana) eta atera zen diagnostikoa izan zela testigantza hauek aipatzen dutena fisiologikoki ezinezkoa dela: suge batek ezin omen du esnerik hurrupatu behiaren errapetik. Non sar orduan testu horiek? Mitoen munduan, egiaren kolorea badutelarik?

Bi: lekuko zenbaitek diote ez zaiela gustatzen behi bat erditzea bizkiekin, bi xahalak sexu berekoak ez direlarik. Urrixa dena, antzu, dehota, mando, umerik ezin ekarriz geldituko omen da. Horra Altzaiko lekukoaren hitzak:

Gio erraiten düte: biak ürrüxak badira, biak hun direla; bata oots eta bestia ürrüxa balinbada, eztiela balio begiratzia, biak khotxoak direla. Leheneko erran xaharra da.

Delako "erranxahar" hau non ezar? sineste, sineskeria, sinesketa, superstizioekin, ala obserbazio enpirikoetan? Kasu honetan behintzat badakigu lekukoek aipatzen duten fenomenoaren errepertoriaturik dela abelkuntzan eta genetikoan; frantseseko *Larousse Agricole*-k sarrera berezi bat eskaintzen dio "free martin" titulupean (dirudie-nez frantses adierazlerik ez izanik, ingelesetik hartua dute). Beraz, bigarren adibide hau, jakitate enziklopediko baten adar batean sar nezake.

Hobe duke orduan inkesta-egileak (eta nihaurk lehenik) ez gehiegi kezkatzea apuntatzen dituen testuak "egiazkoak" ala "faltsuak" diren baieztatzeaz. Frantsesez deitzen duten "une réponse de Normand" delakoan arras sartu gabe, aski genuke erraitea biltzen ditugun testuek kultura baten elementuak osatzen dutela. Bi abantail lituzke zuhurtzat daukadan urrats horrek: alde batetik, egia/ez egia, zientifiko/ez zientifiko bikotearen gaintek egoitea, eta bestaldetik, euskal lexikografian oso inportantea litekeen "kultur-hiztegi lokalizatu" bati kontribuzioak ekartzea. Eta ez dut uste XVIII. mendeko Enziklopedisten lana gaizkiago eta berantegi errepikatzeo arrisku handirik baden.

5.- Hizkuntzari buruzko burutapenak, kontzientzia linguistikoari buruz, eta-bar.

6.- Testu "etno-zedarriztaileak" deitzen direnak, hitz-joko baten bitartez edo quidproquo baten inguruan eraikiak. Adibidez Santa-Garaztar batek bere etxen lo egin beharra den gomituari galdegiten dio *beharrondoko* bat ego biga nahi duenez. (*Beharrondoko*, "gifle" da Zuberotar gehienentzat, baina "oreiller" erran nahi omen du Santa Garazin). Holakoak iaurri bil daitezke Santa Garazin ez ezik. Eta etnografian ezaguna da nola komunitate batek kristalizatzeko ahal dituen auzokoen burlak eta trufak (Adibidez, Elorriok edo Mallabiak, entzun dudanez, eta beste aintzek).

Oraixtian aipatzen bait nuen hitz-elkarketak eta eratorketak funtzio bereizleak bete zezaketeela, hitzunek badakite aski dela katearen elementu bat bera kentzea edo lekuz aldatzea elgar-ulerketa trabatzeko. Adibidez, horra Isturitzen alor semantiko hertsu batean bizirik den serie bat:

galtza(k): "pantalons"

galtxon: "jambière", "chaussette épaisse recouvrant les pantalons".

galtzerdi: "chaussette" edo "bas".

galtzerdi-motx: "chaussette à mi-mollet".

galtxuna: "caleçon", "culotte", "slip".

Lekuko gehienek, guk fitsik galdegin gabe, aipatzen dute beste nonbait ez dela ber sistema baliatzen. Eta kasik beti aipatzen dute istorio bat bi sistimen arteko diferentzia ezagutzen ez duen protagonista ridikulizatzen duena.

Beraz, zeinnahi hitzunek ukan behar lukeen gutieneko kompetentzia linguistikoa ez menperatzeak ekartzen dituen ezbeharrak kondatzen dituzten testuak dira, ber denboran testu etnozodarriztaileak izanik ere.

7.- Kantuak, gutitan baizik jasotzen ez ditudanak. Ez ahantz gainera kantu aintz ez datozela beti zuzen "tradiziotik". Barkoxeko lekukoak eman dizkit Etxahunen kantu zenbait, aitortuz Larrasquet edo Haritschelhar-en liburuetarik ikasi zituela buruz, erakutsiz ikertzailearen lana izan dela galdurik zegoen tradizioa arra-txertatzea. Agitu da ere lekuko frango ez direla aise kantuz ari.

8.- Atsotitzak, esaerak, Zuberoan "errefrau" edo eta "erran" deitzen direnak. Hauen mota bereziak litezke Zuberoko "epistolak", frantsesez "blason" deitzen direnak. Produkzio-tipo hauen bertako taxinomia herrikoia jasotzeko dago.

9.- Jokoetako formulak, asmaketak. Gutitan baizik ez ditut bildu. Harritzen nau zein guti dakiten euskaraz BN, L, Z-ko lekukoek haurzaroko jolasez ("osselets, saute-mouton, fronde", etabat). Eskolarengatik?. Aldiz *urdainka*, *urdaoka* deitu joakoaz dato frango emaiten dute.

10.- Hizkuntzari buruzko jokoak eta istorio irrigarriak. Adibidez hona *eskalapuin* pare bat egin nahi duen laborari urgulutsu baten balentria kondatzen duen historiaren erorketa: laborari horri lagun batek maliziaz dioelarik: *To! baño iten balinbank, paria izain züzte!* (*Eskalapuin*=gizon trukesa, malestruka).

11.- Egia enpirikoa ilustratu nahi duen anekdota bat.

12.- Ipuiak, mitoak zeinen pertsonaiak landareak edo animaleak izaiten baitira.

13.- Ipui zenbait, mundu mitiko baten oihartzuna edo arana entzun-arazten dutenak: Uztarbeko llinaren istorioa, Ibarlako laminaziloarena, makur-osinarena, Urdinarbeko Estañtzekoarena, eihera-kokotsaren segretua debruari ebatsia; heietarik zenbait badira, jaso gabe direnak. Lege ezagun bat jarraituz, (ikus Ravier 1986) ipui hauek kokatuak dira eta aktualizatuak lekukoaren inguru hurbilean, bertako mikrotoponimoetan, batzutan bertako jendeez.

Indibiduaren beraren bizitzaren gora beherak emaiten dituzten narrazioak aparte utzirik, hala nola gerlako oroitzapenak, bi atal nagusitan sartzen ditut aurreko testu guziak, kontsideratzen dudalarik gizarte baten funts kolektiboaren miraila direla.

Lehen atala osatzen dutenak "ahozko testu didaktikoak" deit nitzakeen produzioak dira. Horrekin erran nahi dut testu hauek badutela oroz gainetik eta lehen graduan asmo didaktiko bat. Dokumentarioak dira, zerbait erakutsi nahi dute, ikasgai-elementu bat daramate; mota honetakoak dira adibidez:

- Teknologiar buruzkoak: orga-errota, ikatza, odolkia, lur-iraultzea, nola egin behar diren kondatzen duten testuak.

- Bizimoduari buruzkoak: herri-medikuntza, haur-jokoak, "rites de passage" delakoak etabar.

- Jakitate enpirikoak, hala nola ohar meteorologikoak, iduriz obserbazio enpirikoaren fruituak direnak.

Testu hauetan emaiten den informazioa, berez interesgarria da eta begien bistakoa, gardena, lehen gradukoa; lekukoak modu zuzen batez zerbait erakutsi nahi digula erran dugu.

Eta biltzen ditugun mota honetako testuek berek ere aldakortasuna eskaintzen dute; ondorioak baditu honek maila linguistikoan, *uztarria*-ren adibide arruntak erakusten duen bezala. *EHHA*-ko galdera bat bada "anneau du joug, aro del yugo" deitzen dena. Delako pieza burdinezkoa delarik, Zuberoan eta Benaparroan bereziki, *hudigo*, *hodi* bezalako forma biltzen da: *hede* ez da agertzen. Aldiz pieza hura larruzkoa delarik, hala nola Lapurdin (edo Bizkaian) *hede*, *urtede* agertzen da. Tresnaren ekaia izendapena eragiten du, frangotan lekukoek goraipatzen dutelarik berek darabilaten teknologiararen abantaila. Lapurdin *kaskoin-uztarria* deitzen dute burdinezko uzteia duen uztarria; Zuberotar ainitzek diote burdinezko piezak ez liroela karga atxik larruzkoa baledi. Beraz *hede* eta *hodia* ren artean aldaketa linguistikoa balinbada, Atlasak agert-araziko du, baina aurretik aldaketa teknologikoa badagoela aipatzea ezinbestekoa izanen zaio.

Gehiago dena, aldaketa teknologikorik ez delarik ere, aipatu beharko da, maparen irakurleak jakin dezan aldaketa linguistikoa eragin duen faktorea ez dela izan teknologiarena. Hauetaz guzietz badago lan frango eginik etnolinguistika orokorrean.

Testu didaktiko hauek ez ditut beti hitzez hitz transkribatzen. Emaiten duten informazioa laburbiltzen dut, eta kasuan kasu, interesgarri zaizkidan hitz edo egitura zenbait baizik ez dut apuntatzen, ene iduriko, testu hoiengatik bera ez baita hain interesgarria, ez baita dute jarraikitzen neholako narrazioegintzako legerik. Ohizko sailkapen zaharra arra-hartuz, mamia da interesatzen zaidana, eta ez forma edo azala.

Bigarren atalean sartzen ditut, zuzenki edo nagusiki didaktikoak izaita bilatzen ez duten ahozko produkzioak, "narrazioak" deituko ditudanak. Hauetan sartzen ditut mitoak, ipuak, istorioak, kantu-mota zenbait etabar. Oro har, narrazioek, norberaren eta gizartearen irudimenaren berri emaiten digute eta narrazioegintza-lege zenbait jarraikitzen dute, nolaz ez.

Kontuz: nahiz narrazioak testu didaktikoetan ez ditudan sartzen, ez dut erran nahi interes dokumentariorik ez dutenik, urrunik ere. Badakigu gizarte bati buruz mito batek dioena ez dela testu didaktikoak dioena baino pobregoa. Baina informazio dokumentarioa era mugatu eta garden batez emaita ez du helburu deklaratu delako narrazioak.

Gehitu behar dut narrazio hauetan ez dudala nihaurk arrangura estetikazalerik eta ez dudala halakorik bilatzen ere lekukoaren baitan.

Gainera, ahozkotasanak produzio bati emaiten dizkion ezaugarri guziak ez ditut baztertzen, erran nahi baita entzundako testua ez dudala orraztatzen "euskara eder" batean emanez. Horretaz, zorrotzki eta gogor mintzo dira Claire-Benveniste & Jeanjean (1987).

Aldiz apuntatzen dut zer sineste-maila agert-arazi nahi duen lekukoak bere konfiantzari buruz. Gertatzen da lekukoa bera trufatzen dela erran duen testua zerratzen duelarik holako formula batez: "etxi zutik egoiten"; "c'est comique, ça". Aburu ezezkor horiek ez diote baliorik kentzen testuari berari.

"Narrazio" deitzen ditudan testuen definiziotzat proposatzen dut Houis-ek (1971 apud 1978) eman duena "texte de style oral" lemapean.

... texte qui est fixé par une trame en tant que structure mnémotechnique et soutien pour l'attention, qui de plus actualise et valorise le consensus manifesté par autrui (en vue) d'accueillir et de conserver un certain contenu sémantique conforme à une tradition partagée et acceptée.

Derives-ekin batean, (1980) susmoa badut zerbaite erraten digutela testu hauek gure gizarteaz.

(Le texte) au-dessus du contenu narratif intelligible, constitue une forme de langage distinct, servant un discours sur les rapports pas toujours conscients des membres de la société avec leur propre système de valeurs: justification, idéalisation, rejet cathartique, souvent sans intérêt documentaire.

Bildu ditudan narrazio batzu aipatuko ditut narrazio diren neurrian eta aldakortasuna erakusten duten neurrian.

Aparte uzten ditut jadanik aipatutako kantuak, testu hiperkodifikatuak baitira, nahiz aldakin zenbait badaukaten ere. Aparte ere formula labur batzu hala nola *andere kottagorria*-rena. Lekuko gehienek diote euria ala eguzkia markatzen duela

andere kottagorriak. Formularen egitura aldagaitz dela dirudi. Dauden aldakinak lexikalak dira soilki. Batek *ebi* dio, besteak *eurri*; batek *ekhi*, besteak *eguzki*, baina formularen mugimendua eta errannahia ez dira aldatzen.

Besterik da ipuin eta mito zenbaiten arazoa. Ondoko lerroetan aipatuko ditut okiloaren, melduaren, hustu belarraren eta maikolaren kasuak. (Datuak behin behinekoak dira).

Hona lehenik Azkainen bildutako ipuin baten laburpena ene hitzetan emana (hango transkribapena ez baitut eginik).

Behin, hiltzera zihoan eri handi baten ikustera joan-beharra izaki herriko erretora, ostia sakratuarekin abiatu zen eriaeren etxerako bidean. Bidea istiltsua baitzen, apezak galdegin zion laborari bati bere artolandatik igaiten ahal zenetz. Arto landaren nausiak ezetz zion erran. Orduan aphezak erran zion egitate horren marka egonen zela nolazpait laborariaren funtsetan. Eta orduan arto-zangoetan goiti hazten baitzen ilarra, edo Azkainen erraiten den bezala, ma(r)ikola, geroztik oharu ziren jendeak etxaldek horren maikola-bihi guziek ba zutela markaturik bihotz sagratuaren itxura ("pio sakratua" dio lekukoak).

Beraz, ipuin honetan, bihotz sakratuaren irudia ez da sari bat, baizik eta gaztigu bat, estigmata bat, soraiotasun eta gaixtotasunaren ordaina.

Orain arte ez dut bildu ipuin honen beste bertsiorik. Baina horra Sébillot folkloristak bildu ipuia Bretañan:

Un recteur de l'Ille-et-Vilaine qui portait le viatique, ayant voulu passer par un champ ensemencé, parce que la route était mauvaise, celui à qui il appartenait lui défendit de fouler sa récolte; mais un autre laboureur l'invita à traverser son champ où il avait semé des haricots; ceux qui, à maturité, furent cueillis à l'endroit où avait passé le Saint-Sacrement, avaient tous l'image d'une hostie.

Ikusten denez, eite haundia badute bi narrazioek baina interpretazioa desberdina da. Bretañako narrazioaren interpretazioan, irudi sakratua sari bat da, Azkaingo narrazioarenean, infamia-marka.

Hori gertatzen da geografikoki elgarretarik urrun diren bi narraziotan: Ongi ulertu balin badut, Dumézil-ek (1987: 134) kasu bertsua kondatzen du bi aingeruri buruz, mitologia batean lorian bait daude eta bestean lohian eroriak.

Beraz narrazioaren elementu baten errannahia uzkaile daiteke, azkenean lexia zenbait gertatzen zaion bezala, bat batean kontzeptu bat adierazten duelarik, eta kontzeptu horren beraren kontrariokoa (adibidez, "aiher").

Bigarren adibidea da hustebelarraren kasua. Aldakiak ere eskaintzen dituzte ondoko lau bertsioek, ene ustez orain arte jasogabe zirenak. Lehen pista eman zidan Jutsiko lekuko zoragarriak, *EHHA*-tik aparte egindako lan batean, *khardo*a aipatu zidalarik ondoko narrazioan.

Ephailiak ene gainetik igaiten ahal tuk; khardoak erraiten zien hustu-belharrari, khardoak erran zien hustu-belharrari eta "a, ephailiak igan zaizkuk", khardo aisetza beitzen mozteko dailluz eta aldiz hustu-belharrari, hura pleatuta egoiten zen, hura nekhe beitzen eta hak erran zakola: "ene gainian igan ahalko tuk!", bana hura etzen moztia ono. Hustu-belharrari, la fétuque. Nekhia beita pikhatzeko. Hau aldiz, gaizoa, berehala, luze beita.

Geroztik beste bertsio bat bildu nuen Altzain. Honetan ere hustu-belarra da dailluz trufatzen dena motz-aiseta ez delakotz. Baina ez dakigu zuzen nori mintzatzen zaion eta narrazioa ez da oso garbia.

Hüstü-belharra bada. Hartaik egiten da sahua. Gaixto da pikhatzen.

Baziren belhar süerte bat oai marddoak

“Heben aide dük” hüstü belharrai erraiten, phorogutzen gitie.

“Bo, apresibitü tiat, ba, igan diela, “hüstü-belharrak”, apresebitü tiat, ba, asmatü tiat ba igan diela”.

Hak büria aphaltü zien.

I.- Nori erraiten?

L.- Beste belhar gizen bati. Hura büria aphas eta, aintzina jun zen.

I.- Zer du izena eskuaraz?

L.- Eztakit, basa daktila?

I.- La fétuque?

L.- Bena, “la fétuque sauvage”, solamente basa düzü.

Beste bertsio bat Urdiñarben bildu nuen. Antza handia du egituraren aldetik aurreko biekien eta bereziki Jutsikoarekin baina hemen hustu-belharraren laguna edo partida ez da kardoa baizik eta *ardimihia*:

Ardimihia izigarri aisa da muzteko eta belhar huna arresen, eta ardimihik erran zoon hüstü-belharrai: “egün ephailiak izan zizkük”. Eta bestiak erran zoon: “Bai ameka onetan boogatü diat ba zerbait gañetik igaiten ja”. Hura gaixtua da süstüt idorraekin.

Azkenean, laugarren bertsioa Isturitzekoa da. Hauxe da aldakin handiena ekartzten duena, hustu-belharra ez baita aldi honetan dailuaz trufa daitekeena baizik eta dailuak aiseago moztua dena *mando-bilho* deitu belarraren aldean. Mando-bilho da beraz nagusi, eta hustu-belarra galtzaile:

Hustu-belharra lekhu mehetan eta mando-bilhoa pentzetan, beste belhar tzar bat. Gio elgarri erraten zuten: “izan zaukuk phentzian belhar-pikhatzailia”. “Ba, ikhusi diat pasatzen”. Mando bilhoa laburro bitzen eta hura ezipzi(r)oten phika. “Ikhusi diat pasatzen”. Hustu-belharra beti luxeño zen, mando-bilhoa laburra.

Ez da leku aproposa hustu-belarraren narrazioaren morfologia zehazki ikertzeko, Propp edo Lévi-Strauss-en ildotik. Halere lau bertsioek erakusten dizkigute aldaezinak diren elementuak eta aldakorrek direnak.

Aldaezinak dira ondoko elementuak:

- 1.- Dailuaren eta belar-epailearen lana.
- 2.- Bi belar mota.
- 3.- Belarren arteko elgarrizketa.
- 4.- Belar bataren hiltzea eta bestearen iraupena.
- (5.- Komentario bat belarren motzgarritasunaz.)

Aldiz, protagonistak edo pertsonaiak aldatzen dira. Aise mozten den belarra, Jutsin *khardoa* da; Urdiñarben *ardi-mibia*; Altzain, ez dakigu zuzen zein den; Isturitzen *hustu-belharra*. Bizirik irauten duena hustu-belarra da hiru bertsiotan, eta mando-bilho Isturitzen. Ikusten denez, azken aldaketa hau inportantagoa da aurrekoak baino. Bestela erranez, kardoa ala ardimihia izanik moztua den belarra, in-

portantzia gutiagoko aldaketa da, bizirik irauten duen belarraren funzioaren protagonistaren aldaketaren aldean. Batean bizirik dirau hustu-belarrak, bestean hiltzen da.

Ondorioz, eta diskurtsoaren aldetik, Isturitzeko bertsioa da gehienik apartatzen dena besteetatik. Baina, eta hori azpimarratu nahi dudana gauza da, diskurtsoaren aldetik den diferentzia edo distantzia, independientea da narrazio hauetako hizkuntza mailako ezaugarriek erakusten duten distantzia linguistikotik.

Dударик gabe, fonetikatik hasi eta morfosintaxiraino, elkarri hurbilagoak dira Isturitzeko eta Jutsiko narrazioek baliatzen dituzten mintzairak, euskalkiak, ezen eta ez Jutsiko eta Urdiñarbekoenak. Alta, diskurtsoaren aldetik eite gehiago daukate elkarren artean Jutsiko eta Urdiñarbeko narrazioek ezen eta ez Jutsiko eta Isturitzeko narrazioek.

Sintomatikoa da *hustu-belharra* izaitea Jutsiko eta Isturitzeko forma lexikala eta *hüstü-belharra* aldiz Altzaikoa eta Urdiñarbekoa. Fonetikaren aldetik, bi formen arteko arroila garbi ikusten da. Baina diskurtsoaren aldetik, narrazioen arteko desberdintasun haundiena dakarren elementuak ez du muga hori jarraitzen.

Maila horretako aldakortasuna atlasak nola trata lezakeen, ez da erraz zehaztea. Baina narrazio-mailan marrazkitzen diren eremuak ez gindiro nihondik ere gutiets.

Hirugarren adibidean, *meldu*-aren edo *pheldo*-aren kasua aipatzen dut (frantsez "menthe"). Narrazio hau ere ez da jaso izan, nik uste. Lehen aldiz horrela entzun nuen Altzain.

Etxe batetaat ezkontü geia zen neskatala bat, eta aita ütsia zen, eta lekhü gizetan die melduak, ezta gio harri hartaik melduik sortzen eh! eta ordian ütsia joan zen, jun behar zien etxe hartaat eta bisitaren egitea, eta sohun erraiten doo erran den beau-perageiaekin beitzen. "Ze meldu ürrin hunu" ütsiak. – "Ah, heben eztüzü melduik". – "Ah ordian ene alhaba eztüzü hunako". Historio hala da; ütsik espres erran zoon "ze meldu ürrin hunu", düdagabe ezbeitzen senditzen. "Heben eztüzü melduik". "Ah ordian eztüzü ene alhaba hunako".

I.- Ez zelakotz lur ona...

L.- Ah, hori zien erran nahi.

Pagolako bertsioa aski nahasia da. Lekukoaren dudamudak interesgarriak dira, azaltzen bait dute lekukoaren segurtasun-eza, berak ez bait daki zein den lur gizena seinalatzen duen landarea. Azkenik, hautatzekotan, uste du axuna dela lur jorietan jiten eta meldua lur mehetan. Beraz aurreko hustu-belarrarekilako narrazio-motan bezala, protagonistaren funtzioa uzkailean da. Melduak Altzain lur ona seinalatzen du, eta Pagolan lur tzarra. Bestalde, Pagolako narrazioak aipatzen duen pertsonaia alarguntsa itsua da, jakin nahi du axunarik badagoen bere alaba "bakhotxa" (=bakarra) ezkondu-beharra den etxaldean.

Axuna eta hustu-belarraren arteko uzkaile hori ulertzen da Isturitzeko lekukoak dioena entzuten delarik, bi landareek ber funtzioa betetzen baitute bertsio honetan.

Pheldo ta axuna, lur gizena den lekhian. Norbeit esposatzen bazen, emaztegea ta gizongea, han ikhusten bazuten funtsetan pheldoa eta axuna, "hori etxe gizena, uzten ahal diuk gustian gure semia edo alhaba".

I.- Ez bazen?

L.- Joan nahi bazen? Amodiotik khonda.

Irakurleak ikusi duen bezala, Isturitzen ez da egiazko narratziarik. Kondatua dena ez da egiazko istorioa, nahiz estilo zuzeneko esaldi bakar bat baduen. Iduri luke

beraz pedologiari buruzko jakitate bat daramala testu honek, funts bateko lurra emankorra den ala ez jakiteko erizpide bat eskainiz. Peldoa ez da seinale bakarra, axuna ere maila berean agertzen baita, Altzain ez bezala.

Analisis finago bat beharko da egin bi maila bereizteko narrazioan: funtzioen maila eta protagonisten maila. Propp, Brémond, Larivaille arra-bisitu behar lirateke horretako. Protagonistak, funtzio bat betetzen dituzten pertsonaiak, funtzioak baino aisago aldatzen dira.

Melduaren narrazioetan agertzen dira ondoko elementuak:

- Ezkontza baten mentura.
- (Itsu den) buraso baten bisita.
- Galdera-tranpa bat landare baten presentziari buruz.
- Ezkongeien zortea erabaki-arazten duen erantzun "inoxenta".

Ikertzekoa litzateke zergatik dagoen itsuaren pertsonaia, beraz, bistarik gabe, ontasun baten balioa estimatzen dakiena, eta ber denboran, iduriz edo itxuraz on ez den landare baten alderdi ona (axuna eta peldoa Isturitzen, axuna Pagolan, meldua Altzain) ala txarra (meldua Pagolan), baita ere iduriz edo itxuraz inportantziarik gabeko galderari emandako erantzunaren pisua. Iduri luke "itxura/egiazko izakera" bezalako bikotea dela jokoan narrazio honetan.

Itsuari dagokionez hain zuzen, Foucault-ek (1972: 145) azpimarratzen du naturzientziaren historian, partikularzki botanikaren historian, ikusmena izan dela luzaz erizpide kasik eskusiboa taxonomia baten antolatzeako orduan, Linné, Tournefort, Adanson-ekin. "L'histoire naturelle, ce n'est rien d'autre que la nomination du *visible* (nik azpimarratua), dio Foucault-ek XVIII. mendeko botanikari buruz. Urrunago gehitzen du: "L'aveugle du XVIIIme siècle peut bien être géomètre, il ne sera pas naturaliste". Ezintasun hori gaintitza da bildu dugun narrazio herrikoien itsuak erakusten diguna. Eta irabazle ateratzen den transgresio honen errannahi kukutuaz ez dut oraindik zehatz ikusten, ez bait dut uste mugatzen eta kokatzen dela jakintsuen taxonomiaren eta herri-taxonomiaren arteko konfliktu hipotetiko batean.

Baina halere azpian badago elementu bat meldoaren narrazioaren irakurketa berezi baten egitera gomitatzen gaituena. Bertsio guzietan ezkontza da aipu, izan dadin "emaztegea" eta "gizongea" (Isturitzeko diptongoaren tratamendua interesgarri delarik, bestalde, fonetikaren aldetik) edo alaba bakotxaren ama "alarguntsa" Pagolan, edo delako "beauperageia" Altzain.

Ikusten da ezkontza sartzen dela funts onetaz jabetzeko estrategia kalkulatu batean. Isturitzekoak zorrozki markatzen du estrategia horren aplikatzea eta "amodiotik khonda" ezkontzea bi gauza direla. Beraz, narrazio eta testu hauen irakurketa historikoa eta soziologikoa egin daiteke, zerbait erraiten digutelakoan gizartearen antolamenduan eta ontasunen jabegoan hain inportante den ezkontzaz. Ikus Leroy-Ladurie (1980: 161) eta areago Bourdieu (1972), apud Leroy-Ladurie (1980), preseski Biarnoko ezkontza-estrategia ikertu duena.

Gehiago dena, narrazio honen arrastoa atzemaiten dut Iribarren-en obran, Nafarroan eta Araban gatzelaniaz jaso dituen esaretan. Lehenak lurraren kalitatea aipatu bide du.

1.- Campo que tiene ebrus y mendas no lo vendas (Otsagabikoa)

2.- Bigarrenak itsu baten abilezia aipatzen du.

Un ciego fue a ver un campo. Iba con su burro y su lazarillo. Le dijo a éste. Ata el burro a un jebo. – No hay jebo. – No me interesa el campo.

3.– La tierra que cria jebos
no se la des a tu *yerno*;
y dale la del halecho
que no será de provecho. (Arabakoa)

Arabako bertsoak, ezkontzaren itzala erakusten du *yerno* hitzarengatik, Altxaiko *beau-pera geia* berehala gogaraziz. Eta lehenik ezkontzaren estrategiaz erran dudana zabalduz, erran nezake narrazio-tipo honetan jabegoa dela oinarritzko elementua, ezkontza delarik ontasun gehiagoz jabetzeko medioetarik bat.

Azken adibidea eman nahi dut okilolari buruzko narrazio eta testuekin, honen inguruan bildu informazioek aldaketa-mota hainitz erakusten dutelakotz eta aurreko hiru narrazioak baino askoz konplikatuagoak direlakotz.

Okiloaz (fr. "pivert"), ezagutzen nuen Azkuek (1959: I, 112) dakarrena Gipuzkoako narrazio batean. Ez nintzen ohartu bertasio bertasia bazekarrela (I: 101-102) baina belea hartuz protagonista gisa. Nik, lehenik Jutsin, eta *EHHA*-tik kanpo, ondoko narrazioa bildu nuen.

Erten da: "to, okiloa ai duk arbolari kokha, okhiloa egarri, euri inen dik". Okhiloak etziela nahi putziain xahatzen ari eta gio okhiloa egarri zela eta edaten zien baxharrik gisala ostotarik erori ura, euria ari zelaik baxharrik eta koskaka ari delaik arbolari: to egarri uk, euri nahi fite" – Okhiloak zangoak biziki garbi ditu; etzielakotz nahi putzuain xahatzen ari. Eta gio, ahatik, egarri ederrik pasatzen. Erten, erten. "Eztuk nahi zikhindu, egarriaekilan egoin hiz". (Jutsi).

Beraz mito bat gisa aurkezten da testu hau eta lotura bat egiten da okilo eta eurieren artean.

EHHA-ko inkestetan hastearekin, ohartu nintzen bi xori-mota desberdintzen dituztela lekuko zenbaitek, Larrañekoak adibidez *ükhülberde*, eta *ükhülbeltz* eta Baigorrikoak *okhiloa* eta *koskotari*. Taxonomia-arazoa zen, lexiaren mailan egoiten zena.

Baina lexiatik gora, Zuberoan ohartu nintzen *ükhül* lexiaren konotazioa markatua dela, metafora gisa baliatzen baita. Ez da konplimendua *ükhül* erraitea gizaki batez. Hona zer dion Sohütakoak:

Fundantzia txipiko norbeit, hanitx balio extiena.

Edo Larrañekoak:

Bo, hüntza bezala, da, ber zentzüsia, eztela ardit batere, espiritüz mantsoxka edo.

Eskiülakoak:

Gizun hil bat, ükhül bat, büru txipi bat.

Altxaikoak:

1.– Axtoxka denai, ükhül, edo ixilik aise egoiten eztenai.

Zuberoan beraz, aski hedatua da konotazio hau; justifika lezakeen arrazoia lehenik Santa Garazin entzun nuen, hango lekukoak erran zidalarik *ükhül*-ak usai berezia

baduela. Zilatzen ari den zuhainean bizpahiru moko-ukaldi eman bezain laster, eta lodia izanik ere delako trunkoa, *ükhül*-a badoa adarraren bestalderat zura zilatu duenetz ikustera. Informazio hau obserbazio enpiriko gisa zetorren eta Larzabalen ere gauza bertsua entzun nuen.

Khur, khur, khur, khur, moskoarekin eta bestalderdirat joan zilhatia denetz arrunt.

Larrañen ere bai:

Bi kusk emaiten dü eta bestaldirat dua zalhe deus e higitzen den.

Gero ohartu nintzen fenomeno hau aski ezaguna dela etnografian Euskal Herriatik kanpo, Roland-ek (1877) faunari buruz bildutako testuetan gauza bera aipatzen baitu:

1.- "Le pic vert donne un coup de bec dans l'arbre et passe de l'autre côté voir s'il est traversé" Finistère, Souvestre.

"A chaque coup de bec, les pics vont voir derrière s'ils n'ont pas traversé l'arbre" Saintonge Jonain.

Balzac-ek ere, irakurri-berri dudan *Les Paysans* nobelan aipatzen du. Okiloari prestatzen zaion egitate honetatik atera zitekeen metaforaren konotazio hitsa: ukul izaitea da auher izaitea, hartze gutiko izaitea.

Baina Sohütako lekukoak kontrako interpretazioa eman zidan, okiloaren mugimendu horri buruz zioelarik, okiloaren defentsan:

"Baduzü ikhustera ünhürri denetz, hartakotz baduzü ez eta jakiteko xilho denetz ez. Ez tüzü esprabi kholte baten jotia? ünhürri behala elkhiko düzü barneti. Hartakotz. Eztüzü sobera ukhül ez.

Lekuko honek dio, hitz-joko batez, *ükhüla* ez dela batere *ükhül*. Beraz, egiazkotzat hartzen den ber egintza, bi modutan interpretatzen dute lekukoek. Batzuentzat, adarraren bestalderat berehala joaitea *ükhülkeria* lizate, besteentzat abilezia handia. Horra hor beste aldakortasun-mota bat.

Azpimarratzekoa dena da, azken interpretazioa ez didala eman ornitologo batek baizik eta besteak bezalako lekuko batek. Azpimarratzekoa diot, zeren eta hain zuzen Rolandek interpretazio hau bera emaiten baitu nota batean baina bere baitarik ateraia, erran nahi baligu bezala: "ni, jakintsu naizen Roland jaun honek, ohart-arazten diot irakurleari zein den okiloaren mugimenduaren egiazko arrazoina".

"Le pic, en réalité, va voir si le bruit de ses coups de bec n'a pas fait sortir de l'autre côté quelque insecte".

Aldiz, gure kasuan, interpretazio hau ez da lekukoek "gainetik" norbaitek emanik, baizik eta lekuko batek; ez baita gauza bera.

Ez zen horretan bukatzen okiloarena leku ainitzetan okiloak zerbait ikustekorik bazuela euriarekin ohartu bait nintzen. Euria diot baina euri-eza edo idortea ere izan daiteke.

Hona Larrañekoak zioena:

- ükhül berdiak markhatzen dik ebia, nabetan sartzen dük ebia ari denian.

Edo Sohütakoak:

- Erraiten dizie ba ai delaik kaxkan, euria izanen dela.

Aldiz Azkainen, kontrakoa bildu nuen:

- Erraiten dute, kantari delarik, idortea.

Beraz euri ala idorte. Melduarekin gertatu dena errepikatzen da, eta ikusten da ahaidetasun-mota berezi bat baizik, edo hurbiltasun-mota berezi bat baizik ez dela honelako antonimia. Bai ala ez, baina beti euriari.

Azken hiru testuek obserbazio meteorologikoen itxura badute. Forma kodifikatu batean ez dira emanak. Aldiz Urrüstoiko lekukoak informazio bereko testua emaiten du forma kodifikatua duen atsotitzaren bitartez:

- ükhüla errekan, harrezak kapitxüna kaallan"; ükhüla errekan, marka ebia dela. (Kaalla=orman den ziria).

Baigorriko lekukoak onomatopeia aipatzen du:

Okiloak ez du mihia ateratzen egarri delarik kanporat. Fúi, fúi, fúi, hola kurritzen da biziki seko delarik. Idorte handi delarik, mihi holako luze bat du, eta ihitzarekin edo airean bildu nahi dik humiitatia.

I.- Punitia baliz bezala?

L.- Punitia ez. Idortea du señalatzten. Lehengo xaharrer hola aditu deet..

Ohartuko da irakurlea lekukoa zirikatu dudala ea mito edo ipuirik ezagutzen duen. Debaldetan, lekuko honen jakitatea ez baita hedatzen mitoaren mugetan gaindi.

Kurioski, entzuten nuen ere bazegoela okiloaz bestalde beste hegazti-motarik euri gaztiga liroenik eta gehienetan hegazti hau harrapakari-motakoa zela, hala nola Isturitzen, *belatxa* aipatzen baita:

Belatxa ari bada itxasorat güilka, euria jinen; lekhiain geinian artzen beita: itxasorat güilaz, ordian denbora gaixtoa heldu. Leheneko xaharrek meteo kabaletaik zuten. Barrukian behiak inharrosten badira, denbora txarra heldu.

Larزابalekoak *miru zuria* aipatzen du:

Miru zuria, hura ikhusten delaik, kasu euria, ura segituz jiten da ba.

Beraz beste adibideetan bezala, hustu-belar edo melduarekin bezala, badira aldaki zenbait agertzen direnak baina narrazio ez diren aurreko testuetan. Gehienetan okiloa da euriarekilako harremanetan dena, baina mirua edo belatxa izan daiteke haren tokian. Igertzekoa zen bezala, aldaketa bera agertzekoa zitekeen narrazioetan.

Eta hala gertatu da. Erran dut jadanik Azkuek bildu zuela "belea"-rekilako narrazio berdintsua, kontuan hartu ez nuena eta orain arte bildu ez dudana. Euskal Herritik kanpo, Roland-ek belea aipatzen du funtzio berarekin:

Dans la Carinthie ce sont les corbeaux qui, par punition sans doute de quelque méfait, n'ont droit pour se désaltérer qu'à l'eau de pluie.

Eta okiloaz bestaldeko hegaztiak agertu zaizkit Zuberoan: *ülhaintxa* eta *aphobela-txa*, biak harrapakariak. Gogora-arazten dut harrapariak zirela ere meteorologiari bu-

ruzko testuek aipatzen zituzten hegaztiak; Isturitzen *belatxa* aipu zen, eta Altzain *aphobelatxa*; Larzabalen, *miru zuria* eta Larrañen edo Urrustoin *ülhaintxa*; eta ez da ahantzi behar euskalki gehienetan *miru* deitutako hegaztia, *ülhaintxa* deitzen dela Zuberoan. Beraz meteorologiazko testuetatik ondoko narrazioetara badago isotopia bat.

Horra Zuberoko narrazioak, Jutsikoarekin antza dutenak. Larrañekoan, ez da agertzen hegaztinaren gaztiguaren zirkonstantziarik:

Uztail agorriletan, etzitia beste lagünak lagüntü, pünitüik izan ziela, uztail-agorri-letan hurik etziela edaten ahal, hur ezin edanez egiten diela hüxtü hori ilhantxak, arraprua bazen ilhantxak bi ilabethez Jinkoak pünitü zütüla etzielakotz behar bezala zeit egin.

Urrüstoiko bertsioak ere ulhaintxa du protagonista;

ülhaintxak azpiak ederrak zütüla eta erran agorrikan etziela koterik e edan ahalko, agorrikan beita edateko sasoin haundiena erran zoon Jinkoak agorrikan guzian etziela hur kotik e edan ahalko.

Altzaiko bertsioak xehetasun gehiago emaiten du eta belea ere agertzen da, baina Azkueren bertsioetan ez bezala, "ona"ren papela betetzen du. Gainera lekukoak dio, ironiaz, belea ez duela zikintzea arriskatzen:

3.- Gisala manhatü zizün behin aska bat beitzen zikhin, huraintako xahatzeat; hori lehenoko erran xaharra entzün dit, aphobelatzak xaha lezan hura, Jinko hunak manhatu zizün eta izigarriko zankho ederrak titzü hak, holli holli holliak. Lotsa züzun zikhint. Etzizün e hunki nahi izan. Beliak egin zizün hak ez peitzien zikhintzia arriskatzen, nik e entzütia dut hola eta Jinko hunak erran ziozün: hik üztail-agorriletan eztük hurik edan ahal izanen eta üztail-agorriletan beti kük, kük errekondu hoiien gainti. Leheneko xaharrer dit entzün, artzain xahar eli bati. Hek hala khuntatzen ziküzien gu haur ginelaik borthian, erran hoi entzün dit.

Hemen bukatzen dut okilo lexiaren inguruan bildutakoarekin. Informazio hauek guziek dituzten erro bihurriak eta koropilatsuak elkarretarik bereiztea edo trenkatzea ez da hemengo lana. Erakutsi nahi izan dut halere lexia baten inguruan dagoen aberastasuna ez daitekeela murrizt maila "linguistiko" hutsean. Forma fonetikaz gain, kategoria gramatikalaz gain, metaforak, esaerak, konotazioak, narrazioak ez dira bazter utzi behar dira nahiz lexiaren forma baino aldakorragoak eta itxuraldagarriagoak diren oraino.

Laburtuz:

1. "Pivert" itzultzeko *okhilo* ta *ükhül* agertu zaizkigu: lexema beraren aldakiak dira;
 - 1.1 edo *ükhul berde* eta *ükhül beltz*: bi forma eratorri diferentak dira;
 - 1.2 edo *okhilo* eta beste lexema *koskotari*.
2. Baina konotazioaz ere zerbait ikasten dugu Zuberoan hedatu den *ükhül* metaforarekin. Iduri luke *okhilo* forma darabilaten lekukoek ez dutela berea egiten metafora hori.
3. Aldiz Azkainetik Larrañerat bederen zabaldua da xoria euriarekilako harremanetan dagoelako mezua.
 - 3.1 edo modu ez kodifikatu batean, esaldi libro batean.
 - 3.2 edo era kodifikatu batean, atsotitz batean.

4. Mezuaren errannahiak biga dira:
 - 4.1 okiloak euria markatzen du.
 - 4.2 okiloak idortea markatzen du.
5. Mezua bera okiloaz bestalde harrapakari zenbait aplika dakioke.
6. Delako xoriaren egarriaren arrazoia agertzen ahal da narrazio mitiko batean:
 - 6.1 Zuberoan ez da narrazio mitikorik *ükbüla* aipatzen duenik.
 - 6.2 Benaparroko bertsioak *okiloa* baizik ez du aipatzen.

Ohartzen denez, korrespondentziak eta diferentziak ez dira ber mailakoak baina testu guzietan ikusten dira hari sendo batzu testuak elkarri lotzen dituztenak elementu aldaezinak eta elementu aldakorrek beti emanez.

Xehetasun guziak ez ditzaket aipa okiloari buruz. Okilo mota batek egun berde zilatzen du, beste batek egur ustela. Okiloa hiltzen zuen ihizlariak mihia kentzen zion, bestenez, okiloak ba omen du xinaurri-gustoa, etabar.

Dударик gabe, datu hauen guzien artean erlazioak ba dira hemen aipatutakoak baino sakonagoak. Lévi-Strauss batek, dudarik gabe, ohart-araz lezake okiloa dela egur jale eta ur-bilazale, egur gordinaz edo egur ustelduaz hazten dela, ülaintxa haragiz eta okiloa xinaurritz; sasoi idorraren presentzia, etabar. Hemen aipatutakoak sar daitezke kontribuzio gisa irakurketa mitologiko zabal baterako, gutienez.

Eta orain azken oharrak bildutako narrazio hauetaz:

0.- Artikulu honetan "mikro-narrazio" deitzen ditudanek eskaintzen ahal dituzten aldakiak, semantikoak izaiten ahal direla argi uztea nahi dut. Bestela erranez, narrazio-tipo baten bertsioak ez dira bakarrik programa semantiko bakar baten, matriz semantiko bakar baten forma parafrastikoak.

Psiko-linguistek diotenez (ikus Le Ny 1975, adibidez), iduri luke gizakiak badaukala "kodaketa bikun" bat, testu baten entzuteko eta haren arra-transmititzeko. Iduri du ere, errannahiaren errestituzioa (errestituzio semantikoa) bera ez dela ahultzten hitzez-hitze errestituzio bezain zalu, gutarik bakoitza ohartzen den bezala mezu baten errepikatu-beharrean. Bi maila hauen arteko desberdinketa, diotenez, ez da gertatzen bakarrik memorioaren eta ahanzkortasunaren epean, baizik eta mezua entzuten ari den mementuan berean. Errestituzioko tenorean, hitzunik lehenik programa semantikoa abia-arazten du, eta geroago, ez ber denboran, programa honi doakion beste programa sintaxikoa, lexikala, etabar egokitzen du. Ez naiz nor hipotesi hauetan trenkatzeko, baina uste dut atlasgintzan biltzen dugun ahozkotasanak dauzkan ezaugarriek (dudak, atzerakadak, lapsusak, hutsak...) konfirmatzen baizik ez dutela kodaketa bikunaren kontzeptua. Istorio bera, edukin bereko narrazioa, bi lekukok, edo lekuko batek bi memento diferentetan, ez dutela hitzez hitz azaleko forma berdinean erreproduzitzen ezaguna da. (Bego aparte buruz ikasitako testuen kasua: kantuak, olerkiak, antzerki-testua etabar). Baina hemengo narrazioen arteko bertsioetan ez naiz erreproduzitze-modu horretaz ari. Hori parafrasaren ikerketa da neurri haundi batez.

Egia da, alta, parafrasaren fenomenoak beti izan duela bere eragina ohizko dialektologian eta gaurkoan ere. Guk dato sintaxiko eta morfologiko nagusiak lortzeko, itzulpena dugu baliatzen, lekukoak guk emandako testua itzul dezan bere mintzaira nahi bait dugu. Itzulpena da parafrasaren kasu partikular bat: edukin bera adierazi nahi da beste forma batez; hemen, beste hizkuntza batez. Eta dialektologiak jokatzan

du postulatu baten gainean: *A* hizkuntza batean, *X* edukinaren adierazteko, *Y* forma baizik ez duela emaiten ahal lekukoak *B* hizkuntza batean.

Bistan dena, postulatu hori ez dut uste inork osoki onartzen duen, urrundik ere, baina praktikotasuna badu bere alde, kontuan hartuz ezin garela egon parafrase pila bat eskaint lezakeen mugagabeko korpus baten zain. Egia da postulatu horrek murrizten duela bildutako datuen balioa: alabaina aski ezaguna da gaur, hizkuntza baten menperatzea eta parafrasen egiteko kapazitatea elkarri lotuak direla: jakina da ere afasia-mota baten ezaugarri dela fakultate metalinguistikokoaren galera. Hortik, mihi gaixto batek atera lezakeen ondorioa ez litzateke batere dialektologiaren lausengugarri: dialektologoak lan egiten du bere lekukoa afasikoa balitz bezala (gehiegikeria da hori erraitea), edo lan egiten du bere lekukoak edukin bati emaitzeko forma linguistiko bat eta bakar bat baizik ez baleuka bezala, erlazio uniboko hori hiztun pobreen atributua delarik. Irakurleak ulertu duke gauzak exageratzen ditudala, parafrasaren papera gutietsia izan dela markatzeko asmoz. Baina aski da ikustea zein emaitza errespetagarriak ekarri dituen testu bakar baten itzulpenen multzoa ikertzen duen dialektologiak. Besteak beste, hor daude Sacaze eta Bourciez-ek bildutako datuekin J. Allières-ek eskaini dituen lanak.

Gainera, eta horrekin aitzakia bat gehiago ez diot eman nahi dialektologiari, —ez baitu horren beharrik—, lehen aipatzen nuen “kodaketa bikunean”, beraz programa semantiko baten egokitzeko prozeduran, izen konkretua, substantibo konkretua omen da aldakortasun tipiena jasaiten duen elementua, egitura sintaxikoak askoz gehiago aldatzen bait dira. Eta orduan nola ahantz genezake hitza bera, lexia bera, gehienetan testu-ingururik gabeko hitza (ahalaz konkretua eta ez abstraktua) izan dela dialektologia ohizkoak oroz gainerik bildu nahi izan duen ihizia? Kasualitatea izan ala ez, dialektologia ohizkoaren oinarri inportanta hitza izaitzak, eta berriago den psikolinguistikak erakustek substantiboa dela gutien alda daitekeena (“invariant mnésique” Le Ny-ren hitzetan) aditzera emaiten dute, dialektologia ohizkoaren lanak ez direla oinarri gabekoak. Eta ez da kasualitatea ere, batetik, sintaxia izaitza dialektologiak gutien ikertu duen eremua, bestetik gaur psikolinguistikak erraitea sintaxia dela parafrasaren jolaslekua eta paradisua; beraz dialektologo xintxoaren infernua. Pitzgarri bezain etsigarri izaiten ahal da ikerlariarentzat irekitzen zaion eremua hain zabal eta hain iheskor hautematea. Parafrasari buruz Fuchs (1982) bisitatzeak da, dialektologiaren aldetik, sinonimia lexikala eta aktibitate parafrastikoa nola lotzen dituen ikertzeagatik eta beste hamaika ideia zorrotzengatik.

Jadanik erranikakoa errepikatuz, aktibitate parafrastikoa interes haundiko fenomeno izanik ere, ez da hori atlasgintzan bildutako mikronarrazioetan hemen ikertzen dudana. Parafrasaren oihanean sartzea libro da; hor dagoela, orain tinko tinko, seinalatzen dut; baina haren gaindi ez naiz orai igan nahi, gal beldurrez.

1.— Aipatu ditudan testu gehienak narrazioak dira, erran nahi baita osatuak direla hasierako egoera batez, konplikazio batez, erabaki batez eta batzutan moral batez. Erdarazko “*récit*” hoietarik dira. Beste askoren artean ondoko definizio hau proposatzen dut, mikro-narrazioek betetzen dutena:

Proposition, ou séquence de propositions interprétées comme des actions dans un monde ou une suite d'événements possibles (W. Kintsch; Van Dijk, 1973 apud Adam 1978).

2.— Mikronarrazio hauek lau interes-mota proposatzen dute, narrazio bakoitzak interes bat baino edukitzea posible delarik bai eta ere haren irakurketa bat baino gehiago. Derive (1980) segituz, eman nitzake:

- Interes dramatikoa, adibidez artikulu honetan transkribitu ez ditudan lamin-istorio zenbait.
- Erakaskuntza pratikoa, hala nola besteen artean, hustu-belarraren edo melduaren istorioa.
- Erakaskuntza morala, hala nola Azkaingo bihotz sakratuaren istorioa.
- Erakaskuntza esoterikoa, hala nola gizonak debruari eihheraren segetua nola lapurtu dion kondatzen duen istorio ezaguna, hemen kopiatu ez dudana, Larzabalen bildu dudana.

3.- Hemen aipatutako narrazioak oso laburrak dira. Azkue, Barandiaran, Cerquand eta bestek bildu ipui luze hoietarik ez dut bihirik bildu. Beharbada gure galdakizuna sobera luzea delakotz eta lekukoa akitzen delakotz eta ohartzen delakotz ere inkestaegilea ordulariari so dagoela. Baina ez dakit funtsezko arrazioa den. Hain laburrak diren narrazio hauek ez dute elementu pintoreskorik: ekintzen inguru geografikoa, historikoa, soziala ez da marrazkitua. Ekintzak berak kondatzen dituzten elementuez osatuak dira narrazioak. Barthes-en (1966) bereizketa ezaguna baliatuz ("noyaux" eta "indices"), oso guti dira indizioak. Testu guziaz "noyaux" edo hexurrei dagokie. Iduri luke istorio luze eta mordo baten laburketa besterik ez dela, istorio ongi hornitua zitekeen baten bertsio mehe eta argala.

4.- Mikro-narrazioak zergatik diren hain labur esplikatzeke ez dirot arrazoi segurrik eman. Arrazoi zirkunstantzialak badira: gure inkestagintza-motak lekukoa ez duela laguntzen bere produkzioaren luzatzera, beztitzera, loditzera. Beste inguru sozial batean, ardi-moxte, artzainbide, artoxuriketan edo afari batean bere hitzei "efektu" gehiago eman nahi liekela pentsa gindiro. Ikusmolde orokor batez, gure garaiko gizarteak ez duela giro aproposik narrazioen garatzeko ez da baztertzeke arrazioa, delako "institution de transfert" edo transmititzeko-erakunde guti baizik ez baita gelditzen eihartzera doan gure lekukoen gizartean. Baina ez naiz horretaz batere segur. Nago ez ote ziren lehenago jadanik oso laburrak narrazio-mota hauek, nahiz sendo omen zen orduan, baserri-gizartea.

Pentsamolde katastrofista baten arabera, norberak pentsa lezake narrazio hauek aztarna baizik ez direla, erlikia zenbait, urrezko garai baten, aro idiliko baten oihartzun urrundariak gureganaraino doi doi herrestan helduak. Badaiteke. Eta orduan hil-hurran dagoenaren karrailak eta azken hatsak litezke gaur biltzen ditugunak; altxor baten purruxkak, besterik ez. Pentsamolde honen arabera, hoberenean, narrazio hauek ttipi ttipi jarri dira, hain zuzen "noyau" edo hexur batean sartzeko, kurubilkaturik, kanpoko aro gaixtoari ihardokitzekeotan, hibernazio baten ondoan, garai hobea etorriko direlako menturan, hexurretik berriz ateratzekotan zuhain handia egiteraino. Ez dakit gauzak honela iragan eta iraganen direnik (ez naiz hemen mintzo euskararen etorkizun goibelaz). Nago ez ote den interpretatu behar narrazio hauen laburtasuna eta trinkotasuna beste alderdi batetik, psikolinguistika eta ikasketaren legeen aldetik, uste bait dut narrazioa honela laburturik, indizerik gabe eta hexurrez bakarrik eginik, erraxagoa dela ulertzea eta memorizatzea eta beraz besteei transmititzea; bakoitza libro delarik hezur horien inguruan indizeak asmatzeko bere ahalen, bere jakitatearen araberan eta kontuan harturik berari beha dagoen entzulegoa. Orduan, oraixtian proposatzen nuen hexurraren metafora botanika beste molde batez interpreta daiteke: belaunaldiz belaunaldi narrazioen elementu nausiak hexur trinko batean koka daitezke, belaunaldi berriko hizlariak bere gain lukeelarik hexur horren ongi burnatzea eta haztea.

5.- Narrazio-mota hauek ahalik eta gehien bildu behar dira (Atlasean ala Atlasetik kanpo egin behar den arazo domestikoa da). Bil, baina zergatik? Ez bait dago bertsiorik "hutsune" edo "flasik" edo "nokurik" eskaintzen ez duenik, eta bataren hutsunea edo zati ahula edo pasarte ulergaitza bestek argi bait lezake. Ororen buru, lexikografian badakigu nola adierazle baten programa semantikoa osatua den adierazle horrek erakusten dituen distribuzio guzietan. Ber maneran, narrazio-mota baten bertsioen multzoak du agertarazten haren balio semantiko orokorra.

6.- Bertsioen arteko aldaketak asko dira eta maila desberdinetakoak. Maila linguistikoa direnak ohizko dialektologiak ez ditu eskapatzera uzten. Baina diskurtso mailako aldakien berri eman beharko da nola edo hala. Aurreko lerroetan, okiloaren kasuak, agerian uzten du Lévi-Strauss-ek (1973) aipatu fenomeno:

Que dans les mythes et contes américains, la fonction de trickster puisse être "supportée", tantôt par le coyote, tantôt par le vison, tantôt par le corbeau, pose un problème ethnographique et historique, comparable à une recherche philologique sur la forma actuelle d'un mot. Et pourtant, c'est un tout autre problème que celui de savoir pourquoi une certaine espèce animale est appelée en français *vison* et en anglais *mink*.

Bestelako arazoa bai, baina arazo.

Egia erran, atlasgintzan hasi ginenean, narrazioen arazoa ez nuen uste hainbeste aldiz agertuko zenik; horrengatik dut hemen aipatu aski luzaz. Eta narrazioen tratatzeko baliatu dudana era sinplea dela badakit, baita ere bertsio-kopuru ttipi baten gainean oinarritua dela. (Adibidez, hizkuntza formalen teoria aplikatzea debaldekoa zela iduri zait: ikus S. Marcus (1980), zeinetan T. Balanescu batek Errumaniako balada baten 900 bertsioak ikertzen dituen matematikoki!). Erabili dudana tresna garrantzitsuena artesanala izan da: bere muga guzietan, zentzu komuna izan da.

7.- Hipotesirik ez dut egiten azaltzeko zergatik ikertzen dugun eremu geografiko ttipian hain indartsu den aldakortasun hori. Lexiko-mailan, zergatik dagoen hainbeste aldaketarik semasiologian edo berba batetik besteratik atlasak ez du esplikatzetik, berez. Datuak aurkeztea aski du. Zergatik dagoen hainbeste diferentziarik narrazio bertsio batetik bestera aurkezten ahal du. Interpretazioa, atlasetik kanpo egin ohi da nahiz atlas-egileek bere ideia baduketean kasko-gibelean (ikus Ségy 1973). Eta aldakortasunaren puntu garrantzitsu bat ez dut aipatu artikulu honetan. Dialektologiaren postulatua izan da beti herri batean hautatutako lekukoak berak ordezkatzeko duela bere herriko hizkuntza, edo bestela erranez, leku baten hizkuntzaren ikerketa, idiolekto batean oinarritzen dela. Hurbilketa baizik ez da hori, baina kritikak jaso ala ez jaso, atlas guzien praktika izan da, harrigarriko bilketa eskaini duena. Bide beretik ikusi behar litzateke hemen aipatutako narrazioak herri batekoak direla kontsideratzen ahal denetz ala aldatzen diren ez azkarki herri berean lekuko batetik bestera. Mementoko, duda hori ez dut zilatuko nahiz intuizioak diostan herri bateko lekukoaren arteko homogeneitatea haundiago dela lexiko-mailan ezen eta ez narrazio hauen mailan. Baina engoitik pentsatzen dut areologia ez dela baztertzekoa izanen, narrazio hauen hedadura eta pisua izartzeko mementoan, soilik "linguistiko" diren datuen areologiaren aldamenean.

Agian ulertu du irakurleak atlasaren inkestagintza konkretua obratzeko zein diren jarraitu edo urratu ditudan errepide, organbide, inta eta xendrak, ihiztoka zenbaitetan hikatu balin banaiz ere. Ibilbide honen hari gidatzaile izan dut "aldakortasun" kontzeptua, hura baita atlas baten helburuaren ezaugarri nagusia. Adierazlearen beraren aldaketak eragiten dituzten faktoreak hobeki neurtzeko egin ditudan oha-

rrak zehaztasuna zuten helburu oroz gainetik. Erakutsi nahi izan dut lexiaren inguruan ere bizi bizia zela aldakortasuna, metaforak, esaerak, etimologia herrikoiak, etabar direla medio. Azkenik, partikularzki markatu nahi izan dut lexia zenbaitek agert-arazi dituzten ahozko produkzioak proteiformak direla modu latzgarri batez, preseski narrazioetan.

Tenore da bukatzeko. Artikulu honen hasieran aipatzen nituen Spitzer-en hitzak ozpin xorta batez parafasatuz, erran nezake errana zuela:

“Basques, l’atlas est la dernière chose que vous avez à faire”.

Eta egia da, hiztegi baten ziloa, gramatika baten ziloa, atlasak ez ditiroela beta. Monografiarena ere ez. Baina artikulu honen arkitektura eztabadagarria izanik ere, bederen eman ditudan adibide askok azaldu bide dukete atlas baten zeregina.

Lexikografia hutsetik, diskurtsoaren analisirak garamatzate atlaserako bildutako datuek, eta linguistikatik antropologiarantz, euskal jendeak ezpainetan agert-arazten duenetik, bere buru muinetan, gorderik eta bizirik, atxik-arazten duen giza-talde baten altxorreraino. Horrengatik, atlasgintza abentura da.

Atlasa nora eraman behar zen, hastapenetik hautemaiten genuen guti gora behera, ustez eta gure golde nabarrak eta orgak airez aire tiratuko genituela euskal eremuan gaindi, uzta ederrik errax zohituko zitzaigulakoan. Bidean eta lanean abiaturik, ohartu gara estatus dialektal batean dagoen euskarari buruzko emaitzen bilketa, ber denboran zorrotzago eta zabalago izan behar zela. Ondorioz, bilketaren aberastasunarekin batean, haren zama ere pisuta da. Launazka ezin gehiago ibiliz, ahalaz trostan ari gara, batzutan urratsean ere, baina oro har, ene ustez, aski zalu eta ez hats-hanturik; ez bait dugu nahi atlas hori izan dadin amaigabeko abentura.

Bibliografia

- Adam, J. M., 1978, “La cohésion des séquences de propositions dans la macro-structure narrative”, *Langue Française*, 38, 101-117.
- , 1984, *Le récit*, Collection “Que Sais-je”, PUF, Paris.
- Alvar, M., 1982, “Atlas lingüísticos y diccionarios”, *LEA*, 5, 253-323.
- Baldinger, K., 1984, *Vers une sémantique moderne*, Klincksieck, Paris, 1984.
- Barthes, R., 1981, “L’analyse structurale du récit”, *Communications* 1966, 8, Seuil, Paris.
- Benveniste, C. & Jeanjean, C., 1987, *Le français parlé. Transcription, édition*. Inalf Didier Erudition.
- Bouvier, J. C., 1982-83, *Les atlas linguistiques et ethnographiques de la France: un bilan*. in *L’Ethnocartographie en Europe. Technologies, idéologies, pratiques. Actes de la table ronde internationale organisée par le Centre d’Ethnologie Méditerranéenne*. Aix-en Provence 25-27 nov. 1982. n° spécial, 227-239.
- Corominas, J., 1984, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, con la colaboración de J. A. Pascual, Gredos, Madrid.
- Derive, J., 1980, “La pluralité des versions et l’analyse des oeuvres du genre narratif oral, d’après un exemple négro-africain”, in Calame-Griaule, G: *Langage et culture africaines. Essais d’ethnolinguistique*, Maspéro, Paris.
- Dumézil, G., 1987, *Entretiens avec Didier Eribon*, Collection “Folio-Essais”, Gallimard, Paris.
- Houis, M., 1978, “Pour une taxonomie des textes en oralité”, *Afrique et langage*, 10, 4-23.
- , 1982, “Le trajet du texte de style oral”. *Afrique et langage*, 36-47.
- Fossat, J. L., 1971, *La formation du vocabulaire gascon de la boucherie et de la charcuterie. Etude de lexicologie historique et descriptive*. ERCV Toulouse. Ménard.
- , *Un chantier technique: la boucherie*. s. d. 10 orr.

- , *Dénomination. Introduction*. Apunteak 87-XI-2.
- , 1987a, *Entre dictionnaire et atlas bases de données. Les mots en moc. dans une base de données lexicales*. 17 or.
- , 1987-88, *Lexique de techniques traditionnelles et dynamique de production d'espaces localisés*. Apunteak.
- , 1987b, *Notions préliminaires au passage de l'étape bases de données à système expert. Modes de raisonnement automatisé assisté par ordinateur*. Apunteak.
- , *Les parties du cochon et la sensibilité alimentaire en Gascogne. Analyse du champ conceptuel ethno-zoonymique*. 20 orr. s.d.
- Foucault, M., 1972, *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*. NRF. Gallimard, Paris.
- Frazer, J. G., 1890, *Le rameau d'or. Le roi magicien dans la société primitive. Tabou et les périls de l'âme*. Robert Laffont, collection "Bouquins", 1981. (Lehen edizioa *The golden bough*, 1890).
- Fuchs, C., 1982, *La paraphrase*. PUF, Paris.
- Iordan, I., 1977, "Atlas ou glossaires", in Alvar, M.: *Atlas multilingües. Metodologia*. Comisión española del ALE. Madrid, 87-91.
- Iribarren, J. M., 1952, *Vocabulario navarro*. Segunda edición preparada y ampliada por Ricardo Ollaquindia. Pamplona 1984, (Lehen edizioa, 1952).
- Jaberg, K., 1936, *Aspects géographiques du langage*, Paris, Librairie E. Droz.
- Larivaille, P., 1982, *Le réalisme du merveilleux. Structures et histoire du conte*. CRLLI Université Paris, X, Nanterre.
- Leny, J. F., 1975, "Sémantique et psychologie" *Langages*, 40, 3-29.
- Leroy-Ladurie, E., 1980, *L'argent, l'amour et la mort en Pays d'Oc*. Précédé de *Histoire de Jean-Pont pris*, roman languedocien (1756) de l'abbé Jean-Baptiste Castor Fabre, édition occitane et traduction française établies par Philippe Gardy. Ed. du Seuil, Paris.
- Levi-Strauss, C., 1973, *Anthropologie structurale (II)*, Plon, Paris.
- Moliner, M., 1986, *Diccionario del uso del español*. Gredos; Madrid.
- Muss, B. J. & Dahlström, P., 1981, *Guide des poissons de mer et pêche*. Delachaux-Niestlé; Neuchâtel, Paris.
- Pottier, B., 1985, *Linguistique générale: théorie et description*, Klincksieck, Paris.
- Propp, V., 1970, *Morphologie du conte suivi de les transformations des contes merveilleux et E. Meletinski: L'étude structurale et typologique du conte*. Collection Poétique, Seuil, (1. ed. errusieraz 1928.koa, baina itzulpen hau, 1986.ko 2. ed. arena da).
- Quemada, B., 1978, "Technique et langage" in Gilles, B. *Histoire des techniques*, Col. "La Pléiade", Paris, NRF, 1146-1240.
- Ravier, X., 1965, "Les données négatives dans l'ALG". *RLIR*, 115-116, 262-274.
- , 1986, *Le récit mythologique en Haute-Bigorre*. Edisud/Ed. du CNRS, Aix-en-Provence.
- Rey, A., 1977, *Le lexique: Images et modèles. Du dictionnaire à la lexicologie*. A. Colin, Paris.
- , 1978, "Le sens de la tautologie". *FM*, 4, 318-332.
- Roland, 1877-1911, *Faune populaire de France*. Paris, 13 liburuki.
- Sarasola, I., 1984, *Hauta-lanerako euskal biztegia*, CAP, Donostia.
- Schaff, A., 1973, *Les expressions vagues et les limites de leur précision*, in "Langage et connaissance, suivi de six essais sur la philosophie du langage". Editions Anthropos, Paris (1. ed. Varsovia, 1967).
- Sebillot, P., 1904-7, *Le folklore de France*, Paris.
- Seguy, J., 1953, *Les noms populaires des plantes dans les Pyrénées centrales*. Barcelona.
- , 1973, "Les Atlas linguistiques de la France par régions", *Langue Française*, 18, 65-90.
- Spitzer, L., 1928, "Atlas linguistiques ou grammaires-dictionnaires-textes" *RIEV*, 169-175.
- Tomanova, E., 1981, *Plantes sauvages*. Gründ, Paris.
- Van Gennep, A., 1934, "Contribution à la méthodologie du folklore", in *Lares*, 5, 1, 20-34.